

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

Том LXII

Книга III — История

1968

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITÉ DE SOFIA

FACULTÉ DE PHILOSOPHIE ET HISTOIRE

Tome LXII

Livre III — Histoire

1968

Ст. прел. ЕЛЕНА КИРОВА

УЧЕНИЧЕСКИТЕ БИБЛИОТЕКИ
В БЪЛГАРИЯ (1878—1914)

DIE SCHÜLERBIBLIOTHEKEN IN BULGARIEN (1878—1914)

ELENA KIROWA

НАУКА И ИЗКУСТВО, СОФИЯ — 1969

Редактор проф. Т. БОРОВ

УЧЕНИЧЕСКИТЕ БИБЛИОТЕКИ В ПЪРВИТЕ ГОДИНИ СЛЕД ОСВОБОЖДЕНИЕТО

Във всички държави с добре развито библиотечно дело ученическите библиотеки играят важна роля при възпитанието и обучението на учащата се младеж. Със своите сбирки от книги и списания те съдействуват за по-доброто усвояване на преподавания материал, събуждат у читателите си интерес към отделни области на науката и изкуствата.

Уредени в самото учебно заведение, ученическите библиотеки имат възможност да поддържат постоянен контакт с читателите си, да следят по-отблизо техните влечения и интереси. Така първоначалното и основно предназначение на ученическата библиотека — да подпомага обучението, прераства в задължение пред обществото и държавата да развива у учащите се любов към книгата и трайни навици за четене. От скромна книгосбирка за учебни цели тя се превръща в съвременното общество във фактор за възпитание и култура.

В България ученическите библиотеки възникнаха в периода на националното ни възраждане. В 70-те години на миналия век те се уреждаха масово към ученическите дружества. Въстанието и последвалите военни действия на Освободителната война прекратиха дейността на ученическите дружества и техните библиотеки.

След Освобождението обаче в много градове и села ученическите библиотеки подновиха културно-просветната си работа с книгата. Организираха се и много нови ученически дружества. Техните библиотеки станаха първите ученически библиотеки в новата българска държава. Въпреки настъпилата промяна в обществения живот на страната ученическите библиотеки продължиха да работят съгласно наследените от миналото традиции. С набраните суми от членски внос, вечеринки, представления и лотарии дружествата набавяха за своята библиотека много български и руски книги. Ползвайки се от дружествената библиотека, учениците устройваха обсъждания на отделни произведения, изнасяха доклади по въпроси, които ги вълнуваха.

За история на българското образование и култура е интересно да проследи дейността на всички ученически дружества и техните библиотеки, да проучи какво беше мястото им след Освобождението в живота на учащите се и какво влияние оказаха с книжовните си сбирки върху интелектуалното развитие на членовете на ученическите дружества. Този въпрос обаче е извън обсега на настоящото изслед-

ване. Ето защо тук ще отбележим само, че ученическите дружества не успяха да пуснат корени в битата на подрастващото поколение след Освобождението. Едва наченали своята културно-просветна дейност, те бяха закрити със закона на Г. Живков от 1891 г. Чл. 150 на този закон гласи: „Ученически дружества в средните учебни заведения не се допускат.“ Интересно е да се отбележи, че в предходния пък чл. 149 се утвърждава, че „при средните училища има ученически библиотеки, които се завеждат от библиотекарите на училищните библиотеки“.

Въпреки че липсва ясно изразена връзка между двата пункта на закона, поставянето им един след друг говори, че ръководните органи по просветата свеждаха и принизяваха дейността на ученическото дружество до работата на неговата библиотека. Мотивът за закриването на ученическите дружества беше намерен: след като съществуват ученически библиотеки в средните учебни заведения, ученическите дружества не са нужни, понеже дублират работата на същите библиотеки.

Имаше ли в действителност дублиране в дейността на гимназиалните ученически и дружествените ученически библиотеки? Подобно нещо можеше да се получи, ако и двата вида библиотеки се развиваха еднакво активно и работеха също така активно с едни и същи читатели.

Но ученическите дружества разполагаха с повече средства и увеличаваха имуществото на библиотеките си далеч по-бързо от имуществото на ученическите отдели в общите училищни библиотеки. Пред библиотеките на ученическите дружества стояха светли перспективи за развитие, тъй като от това бяха заинтересувани самите читатели — членове на дружеството.

Дори и да приемем, че е имало някакво застъпване в работата на ученическите библиотеки и библиотеките на ученическите дружества, защо трябваше да се забраняват самите дружества? Още в годините на робството те се утвърдиха като организации, които се грижеха за патриотичното възпитание и духовното израстване на своите членове. В ученическите дружества укрепнаха много пламенни родолюбци и революционери, видни учени и общественици. В дружеството ученикът се учеше да мисли и работи самостоятелно. Но може би именно тази активност и самостоятелност не се харесваха на буржоазните управници. Така се стигна до закриването на ученическите дружества и до присъединяването на библиотеките им към училищните.¹

Вероятно ръководните просветни органи считаха, че ученическите библиотеки в средните училища ще успеят да заместят напълно би-

¹ По този въпрос вж. отчетите: на В.търновска държ. мъж. гимн. за уч. 1897/1898 г., с. 23, на Кюстендилското държ. пед. 3-кл. у-ще за 1897 г., с. 171, на Пловдивската дър. мъж. гимн. за уч. 1903/1904 г., с. 9, на Соф. държ. мъж. гимн. за уч. 1904/1905 г., с. XIV—XX, на Общинското 3-кл. пед. у-ще в Горна Оряховица за уч. 1896/1897 г., с. 8.

биотеките на закритите дружества. Минаха обаче 3—4 години, а положението на ученическите библиотеки не се подобри ни най-малко след направените реформи. В изследванията на учебното дело през периода 1878—1913 г. срещаме такива нерадостни мисли за ученическото четене: „Със закона от 1891 г. ученическите дружества бяха разтурени, учениците извън училището бяха изоставени на произвол, особено по отношение на четенето“ (5, с. 76).

Първият министър на просветата, който си даде ясна сметка за значението на ученическите библиотеки, е известният наш поет и публицист Константин Величков. Той видя зейналата празнина в образованието на българската младеж и с окръжно № 2002 от 22. II. 1895 г. до директорите на държавните учебни заведения обърна внимание на извънкласното четене и ползата от ученическите библиотеки. За тях се казва в окръжното, че „дето ги има и доколкото ги има, тъй също не са така организирани, щото правилно да послужат на учениците за тяхното самосъобразование. Не е скрито за никого изобщо, че въпросът както за ученическото прочитанье, тъй и за наредбата на ученическа библиотека при всяко училище досега е бил незадавяван или поне замълчаван.“

С окръжно № 19882 от 16. XII. 1896 г. Величков предложи на учителите да разпределят книгите в ученическите библиотеки по отдели съобразно с възрастта и подготовката на учениците. Препоръчва също да се устройват беседи, на които под ръководството на учителя учениците да се запознават с отделни художествени произведения, за да свикват да се отнасят критично към разглежданите книги. По такъв начин той се мъчеше да пренесе изпитаните вече форми на работа на ученическите дружества в ученическите библиотеки, като смяташе, че така ще съживи дейността им.

К. Величков разбираше добре, че ученическите библиотеки ще оправдаят възлаганите им надежди само когато са уредени добре, ако се комплектуват правилно и ритмично с нова литература въз основа на единни и задължителни за цялата страна предписания на Министерството на просветата. Затова по негово нареждане заедно с окръжно № 19882 беше изпратен и „Правилник за ученическите библиотеки и читални при средните и специалните учебни заведения в княжество България“. В него се дават подробни указания за уредбата на ученическите библиотеки, за техниката по заемането на книги, по проверката на библиотечния фонд, по уредбата на ученическите читални. Определят се и източниците за материална издръжка на ученическите библиотеки: 1. „От част от училищната плата. 2. От доходи, произхождащи от концерти, представления, литературно-музикални вечеринки, устроени от учители или от ученици с разрешение на учителския съвет. 3. От помощи от Министерството на нар. просвещение и 4. От разни пожертвувания.“

К. Величков си даваше също сметка, че учителите и учениците от основните училища се нуждаят от библиотеки. И за да не бъдат още-

тени и този вид български училища, Указ № 87 от 13. X. 1896 г. предвижда в Инструкцията за управлението и уредбата на основните училища всяко училище да има и училищна библиотека (§ 145).

Така съгласно с Правилника за средните и специалните училища и Инструкцията за основните училища към всяко учебно заведение в страната трябваше да бъде уредена библиотека. Тези документи следваше да внесат ред в предстоящата огромна работа по създаването на ученическите библиотеки. Така ли стана в действителност?

Поради липсата на културна статистика от този период не сме в състояние да посочим броя на ученическите библиотеки нито за времето преди мерките на К. Величков, нито след това. Не разполагаме даже и със статистически данни за броя на училищата в цялата страна. В Главното изложение на К. Иречек за положението на учебното дело в княжество България от 1880/1881 г. и в рапорта на Й. Груев за състоянието на училищата в Източна Румелия през същата година се посочва, че в двете части на България училищата са били 2869. В 1909/1910 г. техният брой нараства на 3785, за да достигне в края на изследвания период — 1914/1915 г., цифрата 4032 първоначални училища, прогимназии и пълни гимназии (6, с. 109).

Ако приемем, че органите на МНП са полагали грижи за създаването на ученически библиотеки към всички учебни заведения, след 1896 г. в страната ни трябваше да има вече около 3000 ученически библиотеки.² В периода до 1914 г. те щяха да бъдат над 4000. Всеки може да си представи каква огромна дейност биха развили тези библиотеки в помощ на обучението и възпитанието и как би се повишила културата на учащите се.

Какъв е броят на ученическите библиотеки след 1896 г., не можем да посочим. От проведената в 1901 г. анкета на редакцията на „Българско отечество“ за състоянието на читалищните и училищните библиотеки се вижда, че като училищни са регистрирани само 116 (1). От тях ученически бяха само 12, учителски 15, а останалите 89 бяха общи, т. е. ползуваха се едновременно от учители и ученици. В много селища, предимно в селата, училищните библиотеки бяха запазили обществения си характер, като обслужваха и местното население.³

² През 1898 г. само народните основни училища в страната са били 3040 (27, с. 629).

³ Много общественици и ръководни лица от Министерството на просветата смятаха, че училищните библиотеки в селата трябва да обслужват и местното население. Л. Доросиев, подначалник в МНП, пише в един доклад до министъра на просветата: „Помежду нашето селско население има вече доста грамотни хора, които освен поуката, що могат да добият пряко от учителя, могат и сами да се ползват от разни популярни книги и списания по хигиена, гражданско учение, земеделие с разните му стъркове, и поради това в училищните библиотеки трябва да има освен други книги и списания и такива, които да могат да удовлетворяват и тази нужда на народа“ (26. с. 81—82).

УЧЕНИЧЕСКИ И ОБЩИ УЧИЛИЩНИ БИБЛИОТЕКИ В ОСНОВНИТЕ УЧИЛИЩА

Седем години след влизане в сила на Инструкцията за основните училища и на Правилника за ученическите библиотеки и читални в средните и специалните училища в организацията и уредбата на ученическите библиотеки не се забелязваше никакъв напредък. Най-занемарени обаче бяха библиотеките на основните училища в селата. Това бяха скромни сбирки от книги и списания, които се увеличаваха главно от дарения.

По големина и състав на сбирките си тези „библиотеки“ не бяха в състояние да подпомогнат образованието и възпитанието на децата и младежите в българските села. В малките сбирки и списания, предназначени за деца и юноши, най-често срещаните списания бяха: „Пролет“, „Младина“, „Звездица“, „Детска почивка“, „Китка“ и „Градинка“.

По-големите селски училищни библиотеки бяха снабдени с някои произведения на Л. Каравелов и Иван Вазов, с учебници, както и с „книжки и разкази и поуки за деца“ (1, с. 38).

Като главна причина за лошото състояние на селските училищни библиотеки следва да изтъкнем липсата на средства за покупка на нови книги и списания, както и на грижи от страна на просветните власти за тяхната уредба и развитие. Селските училища не разполагаха със средства не само за библиотеките си, но и за покритие на най-насъщните си нужди.

През учебната 1894/1895 г. за градските училища бяха изразходвани 3372 189 лв., а за селските — 4895 908 лв., или разходът за градските училища възлизаше на 40,79 % от целия разход за основните училища, а за селските училища — на 59,21 % (8, с. 1442). Получената разлика от 18,42 % беше в действителност далеч по-голяма, ако съпоставим селските училища с градските по условия на работа, преподавателски персонал и култура на учениците.

За големите различия в материалното положение на градските и селските училища говорят красноречиво и следните факти:

на 100 градски училища се падат селски 690,			
„ „ „ учители	„	„	298,
„ „ „ ученици	„	„	313.

На един градски ученик се падат от градски разходи средно 40,06 лв, а на един селски ученик — 18,56 лв. (8, с. 1442).

Освен това не бива да се забравя, че в селските училища работеха по-слабо подготвени учители, че много често един учител водеше 3—4 отделения, че селските училища бяха лишени понякога и от най-елементарните условия за работа.

Затрудненията, които срещаха в учебната работа учителите и учениците от селските училища, можеха да бъдат преодолені отчасти

с помощта на училищните библиотеки. Но те бяха в толкова жалко състояние, че не успяха изобщо да се превърнат в база за обучение и в средища за повишаване познанията и културата на учениците и учителите.⁴

Не по-добро беше състоянието и на библиотеките в градските основни училища. Ето какви факти изнася за състоянието им Л. Доросиев в доклада си за уч. 1903/1904 г. до министъра на просветата (25, с. 286):

За библиотеките на всички основни училища — градски и селски, са били закупени със средства на общините само 1744 книги на обща стойност 3059 лева. В Кюстендилски и Търновски окръг не е била купена нито една книга. Разхвърляна тази сума на всички училища, на училищна и ученическа библиотека се падаше само по 1 лев. „Поставен пред тоя факт, аз не мога да говоря повече за нашите училищни и ученишки библиотеки. Със своята грозота той е прямо паразителен“ — пише Доросиев.

През същата 1903/1904 г. библиотеките на всички основни училища бяха абонирани само за списания на стойност 26 453,45 лв. или по 8,73 лв. средно на училище. Тъй като всяка училищна библиотека получаваше сп. „Училищен преглед“, което струваше 6 лв, за други списания оставаха средно само по 2,73 лв. за цялата година (25, с. 293—294).

Училищните и ученическите библиотеки в градските и селските основни училища разполагаха с малко средства за покупката на нови книги и списания, защото не винаги предвижданите суми в общинските и държавните бюджети се изразходваха по предназначение. Много са случаите, когато парите, предвиджани в училищните бюджети за училищните и ученическите библиотеки, бяха изразходвани от кметовете за други цели или пък направо бяха злоупотребявани. Доросиев привежда следните примери:

„Някой личен приятел или някой човек от власт държащата партия е издал някоя книга, на била тя и някой роман от рода на популярните у нас преводни романи и пр. — откупува се; друг издавал някога някое списание, което поради своята недъгавост е починало или в края, или в течение на първата си годишнина и тленните му останки пълнят или тавана на редактор-издателя му, или склада на печатаря — откупува се и то; трети продължава да издава някое списание, може би много добре списвано, може би много зле, за това не говоря — и на това списание се абонират училищните библиотеки, а

⁴ За ролята и значението на една, макар и немного голяма ученическа селска библиотека можем да съдим по работата например на ученическата библиотека и читалня в Държ. трикласно училище в с. Чепеларе. През 1898/1899 г. за домашно четене били раздадени 148 книги и списания. Два пъти месечно в нея се провеждали ученически беседи в присъствието на учениците от трите класа. Под ръководството на един от учителите били четени и разяснявани отбрани четива. У мнозина ученици се породило желание да се заемат със самостоятелно развиване на теми (7, с. 28).

абонаментната му стойност се дава в предплата редактору или издателю, който след V или VI книга го спира и общинските пари отиват по вятъра. Но не е само това. В историята на нашите училищни библиотеки има още по-очебиещи и до отвращение грозни факти. Един инспектор издавал някога едно списание. Отдавна обществото забравило дори и името на това списание, ала редактор-издателят му не само че не го забравял, ами носел стотина екземпляра навсякъде, където бивал местен, и щом стигнал в един окръг, не гледал има ли пари за училищни библиотеки, или не и от какво тия библиотеки имат нужда, а веднага разпращал списанието си по библиотеките, а подир това предписание след предписание до околийски началници, кметове, па и до окръжни управители за по-скорошното изпращане стойността на списанието. Друг инспектор разширил съвестта си и понятието за честност и морал дотолкова, щото не се посвенил да продаде на училищните библиотеки и ония книги и списания, които били откупувани от Министерството и изпращани както до него, тъй и до другите инспектори с поръка да ги разпращат по училищните библиотеки" (26, с. 83).

Друга причина, на която се дължаха неуредиците в нашите училищни и ученически библиотеки, беше и това, че до 1900 г. за тях се купуваха и книги, неодобри от Министерството на просветата, въпреки че още през 1897 г. заедно с окръжно № 3997 от 29 април с. г. беше изработен първият списък на книги, препоръчвани от МНП за ученическите библиотеки.⁵

Поради това с окр. № 1190 от 8 февруари 1901 г. МНП изрично забранява да се купуват за училищата неодобри книги. В същото окръжно се казва: „Строго се забранява да се доставят за училищата, що влизат в района на известно учебно окръжие, книги, издадени или съставени и преведени от инспектора на това окръжие или от някого от нему подведомствените околийски инспектори. За откупуване на такива книги, макар и одобрени от министерството, трябва да се иска специално разрешение от последното.“ Но и тези мерки не дават резултат и с окр. № 5482 от 30. V. 1901 г. се правят наново печални констатации за състоянието на училищните и ученическите библиотеки в основните училища: „За ученишките библиотеки, дето броят на книгите е много малък, са откупувани книги от един и същ вид, когато със същите пари биха могли да се доставят по-разнообразни книги и да се удовлетворят и повече духовни интереси.“

През същата година в докладите си за състоянието на училищата по окръзи девет училищни инспектори не споменават нищо за ученическите библиотеки. Това е така, защото не е имало какво да отбележат. Сведенията на останалите трима инспектори също не са обнадеждащи. Търновският инспектор например пише: „Детски библиотеки малко има уредени. Те съществуват само за градските училища, а в

⁵ Списъкът съдържа 402 заглавия.

зачатъци — при някои училища в по-големите села. Източниците за поддържане тия библиотеки са детско-родителски забавления, вечеринки, представления и волни помощи“ (26, с. 87).

При това положение откъде можеше да се намерят средства за развитието и доброта уредба на ученическите библиотеки при основните училища? Л. Доросиев намира изход с предложението „всички учителки и учители, ако подемат благородния и високопохвален почин на малцина свои другари и се заловят с уреждане на литературно-музикални вечеринки, детско-родителски забави, театрални представления, приходите от които да се употребяват за ученишки библиотеки. Бъдем ли честити да видим една такава обща дейност от страна на цялото учителство, ученишките библиотеки ще могат в късо време да се уредят...“ (26, с. 87).

Подобен вид предложения обаче оставаха в сферата на пожеланията, тъй като училищата разчитаха на приходите от литературно-музикални забави и вечеринки за покупката на учебни пособия, за обзавеждане на кабинети, за подпомагане на бедни ученици и т. н.

УЧЕНИЧЕСКИ БИБЛИОТЕКИ В СРЕДНИТЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИТЕ УЧИЛИЩА

В сравнение с основните училища градските средни учебни заведения разполагаха с повече средства за уреждането на ученически библиотеки и читални. В този вид училища бе направено и най-много за прилагане на Правилника за ученическите библиотеки. Поради това в настоящото изследване са проучени фондовете на двадесет ученически библиотеки в съществуващите през 1896 г. 8 мъжки, 7 девически гимназии и 5 педагогически училища.⁶

Комплектуване на фондовете им.⁷

⁶ През уч. 1895/1896 г. в страната имаше 8 мъжки гимназии във: В. Търново, Видин, Габрово, Пловдив, Разград, Русе, Сливен, София; 7 девически гимназии във: Варна, В. Търново, Пловдив, Русе, София, Ст. Загора и Шумен; 5 педагогически училища във: Казанлък, Кюстендил, Лом, Силистра и Шумен (6, с. 100). До 1914 г. броят на средните учебни заведения в страната нараства на 36 (6, с. 109). Но тъй като архивите не са запазени, а по библиографски път не успяхме да се доберем до сведения за количеството и състава на ученическите библиотеки в останалите гимназии, построихме изследването си на посочените двадесет ученически библиотеки. За тях разполагаме с много данни за съдържанието на фондовете им, за количеството на набавените книги през всяка учебна година, за интересите на читателите и техниката по обслужването им с книги. Тези двадесет средни училища съставляват 55% от откритите до 1914/1915 г. 36 гимназии. Това ни дава основание да правим по-общи изводи за състоянието на ученическите библиотеки в средните учебни заведения и за четивото на българските младежи в периода до Първата световна война.

⁷ По необходимост си служим с общоприетите днес термини в библиотечната практика, като „комплектуване“, „фондове“, „книжно богатство“, въпреки че по съдържание те са твърде далеч от нормативите, с които боравим.

Всяка библиотека, включително ученическата, може да се развива като жив организъм, ако съществуват условия за равномерно и постоянно обновяване на книжния ѝ фонд с нова литература.

За библиотеките на селските и градските основни училища не се създадоха условия за обогатяване на фондовете им с нови издания. В какво положение бяха ученическите библиотеки на средните училища?

През 1896 г., когато стана окончателното отделяне на ученическите библиотеки от учителските, фондовете на изследваните двадесет ученически библиотеки възлизаха на 13 382 т.,⁸ или всяка една от тях разполагаше средно с фонд от 669 т.

Фондът от периодични издания на четиринадесет от изследваните библиотеки възлизаше общо на 437 списания, или средно на библиотека по 31 списания.⁹

В състояние ли бяха с количеството на книгите и списанията си ученическите библиотеки да задоволят нуждите и интересите на учащите се?

За броя на учениците през същата 1896/1897 г. разполагаме със сведения за петнадесет училища.¹⁰ В тях са се учили общо 10 923 ученици, или средно на учебно заведение се падаха по 723 ученици. Библиотеките на същите петнадесет учебни заведения притежаваха общо 10 610 т., или средно на библиотека се падаха по 707 книги. Съпоставено това количество книги на броя на учениците, показваше, че ученическите библиотеки в тези училища не разполагаха дори и с по една книга за ученик.

Успяха ли през следващите години ученическите библиотеки да си набавят необходимото количество книги с оглед на броя на обу-

Варненска държ. дев. гимн. 1897—1908 г. — развитие на ученическата библиотека

Година	Количество набавени книги
1897	173
1898	122
1899	95
1900	69
1901, 1902 и 1903	Общо 185
1904	58
1905	76
1906	165
1907	328
1908	36
Общо	1307, или средно на година 108 книги

⁸ Вж. приложената табл. № 1 за наличните фондове на ученич. библиотеки през 1896 г.

⁹ Табл. № 2 за наличните фондове от периодични издания в 14 ученически библиотеки през 1896 г.

¹⁰ Табл. № 3 за броя на учениците в 15 училища през 1896 г.

чаваните ученици? Привеждаме няколко примера за нарастването на фондовете на отделни библиотеки, от които може да се установи линията на развитие на изследваните ученически библиотеки. Вж. табл. на с. 11.

Приведената таблица за доставените книги в четири ученически библиотеки за три последователни години показва, че ученическите библиотеки увеличаваха годишно фондовете си дори с по-малко от сто нови книги.

Библиотеки	Г о д и н и		
	1897	1898	1899
Казанлъшко 3-кл. пед. у-ще	21	125	40
Кюстендилско 3-кл. пед. у-ще	125	101	12
Ломско 3-кл. пед. у-ще	104	139	104
Шуменско 3-кл. пед. у-ще	192	126	52
Общо	442	491	208

През трите години тези четири библиотеки са нараснали средно с 95 книги годишно.

Явно е, че с такова количество нова литература и ученическите библиотеки в градските училища не бяха в състояние да отговорят на интересите и нуждите на учениците от градовете.

Но ученическите библиотеки получаваха не само малък брой нови книги. Доставка им ставаше съвсем неритмично. Примери могат да се посочат от развитието на която и да е ученическа библиотека.

Ученическата библиотека на Видинската мъж. гимназия се увеличи например през 1899 г. със 119 кн., през 1900 г. — със 112 кн., през 1901 г. — с 16 кн., през 1902 г. — с 9 кн., през 1903 г. — със 17 кн.

Априловската мъж. гимн. в Габрово набавя за ученическата библиотека в 1908 г. 85 кн., в 1909 г. — 165 кн., в 1910 г. — 32 кн. и през 1911 г. — едва 17 книги.

В ученическата библиотека на Пловдивската мъж. гимн. бяха получени през 1901 г. само 7 нови списания и нито една книга, на следващата година — 25 книги, в 1903 г. — 186 кн. и в 1904 г. — 503 книги.

Не са нужни повече примери, за да доказваме липсата на планомерност и система в количественото нарастване на библиотечните фондове.

До същите изводи стигаме и когато проследим как е вървяло комплектуването на ученическите библиотеки с нови периодични издания. В сравнение с книгите периодичните издания информират по-бързо читателите по всички актуални въпроси. С разнообразния си материал те сполучливо допълват липсата на друго четиво. Поради това периодичните издания са били винаги обект на голям интерес от страна на учащите се. Поради това и всяко училище се стремеше да достави

за библиотеката си най-търсените списания. Но и при тяхното комплектуване решаваща роля имаха средствата. През 1896 г. за ученическата библиотека на Пловдивската дев. гимн. бяха абонирани 22 списания. След 3 години тук вече не се получаваше нито едно списание, а в следващите години списанията се доставяха така: 1900 — 5 сп., 1901 — 12 сп., 1902 — 5 сп., 1903 — 7 сп., 1904 — 8 сп.

Ученическата библиотека в Ст.-загорската дев. гим. получаваше през 1896 г. 22 списания. В 1898 г. те бяха 12, в 1899 г. — 7, в 1901 г. — 4, в 1902 г. — 45, а в 1903 г. — 5. От абонираните за ученич. библиотека на Шуменската дев. гимн. през 1896 г. 41 списания през 1900 г. останаха само 3, а в 1903 г. те бяха вече 2.

В 1905 г. набелязаните от учителския съвет списания за ученич. библиотека в Соф. мъж. гимн. бяха доставени едва през март, тъй като чак тогава бяха отпуснати пари. Липсата на нови списания се отразяваше зле на посещенията в ученическата читалня. Дежурните ученици постоянно отбелязваха в присъствената книга на читалнята, че ако имало повече списания, и читателите щели да бъдат много повече (13, с. XVIII).

От всички примери се вижда, че при такава политика на комплектуване ученическите библиотеки в градовете бяха лишени от възможността да поддържат пълни течения на едни и същи списания.

Като говорим за периодичните издания в ученическите библиотеки, трябва да отбележим, че те не получаваха никакви вестници. Вероятно съображенията за това бяха, на първо място, от педагогически характер. Но липсата на вестници беше сериозен пропуск във фондовете на ученическите библиотеки. Ето на какви разсъждения се натъкваме по този въпрос, изказани от един учител: „Не зная защо сме турили стена между учениците и вестниците. Ако мислим, че има някакво зло от четенето на вестници, виждаме, че не можем да предвардим учениците от това зло, защото те навсякъде могат да намерят вестници за четене. Тогава защо да не изберем някои от най-добрите вестници у нас и да ги турим в ученишките читални. Не намирам никаква опасност в това особено ако вестниците ги четат ученици от VI и VII клас“ (13, с. XIX).

Средства за комплектуването на библиотечните фондове

Направеният преглед показва, че количеството на новите книги и списания в ученическите библиотеки, както и ритмичното развитие на техните фондове, зависеше на първо място от средствата, с които разполагаха учебните заведения.

Според Правилника за ученическите библиотеки и читални средствата за набавянето на нови книги и списания се набираха от част от училищната такса, от доходи от концерти, представления, литературно-музикални вечеринки, от помощи от МНП и от пожертвувания от отделни лица.

Заделяните суми от училищната такса за покупката на нова литература бяха съвсем недостатъчни. При това тези суми се определяха не само за покупката на нови издания за двете библиотеки — учителска и ученическа, но и за доставката на учебни пособия, за подвързия на книги и списания.

В продължение на 15 години (1881—1896) Пловдивската дев. гимн. разполагаше за покупката на учебни пособия, списания и книги средно с 599 лв., като е имало периоди, например 1890—1894 г., когато не са били отпускани никакви суми (10, с. 37).

За ученическата библиотека на Пловдивската мъж. гимн. бяха изразходвани в продължение на 10 години (1895—1904) за покупка на книги всичко 1000 лв, или средно на година по 100 лева. Колкото и малко, тези средства пак биха допринесли за набавянето на най-необходимите нови книги, ако библиотеката имаше възможност да ги изразходва всяка година. Както се вижда от отчета на гимназията обаче, същата сума е била отпусната на два пъти за целия десетгодишен период, през 1896 и 1897 г., а през останалото време „увеличаването на библиотеката е ставало само от журнали, премии на журналите, подарявани учебници от книжари и подарявани книги от частни лица“ (4, с. 12).

Оскъдните суми не стигаха нито за обзавеждането на отделните кабинети, нито за покупката и подвързията на книги и списания. Въпреки че повечето от средните и педагогическите училища уреждаха забави и литературно-музикални вечери с цел да набавят повече средства за училищните библиотеки, нуждите се оказаха далеч по-големи от скромните приходи. Поради това и констатациите на учителските съвети за състоянието и бъдещето на ученическите библиотеки са много печални. В отчета на Русенската дев. гимн. за 1896 г. четем следното: „Библиотеките са далеч да представляват нещо пълно и необходимо. Пред вид скромните средства на гимназията: училищна такса и прихода от литературни забавления, учителският съвет трябваше да разпределя ежегодно сумите за покупка на пособия и на по-капитални съчинения. Книгите по нямаме средства не са всички подвързани...“ (23, с. 30). Осем години по-късно двете библиотеки и учебните кабинети в същата гимназия не отбелязаха никакъв чувствителен напредък. В отчета за 1904 г. срещаме такава констатация: „Някои от кабинетите и библиотеките са увеличили с нещо броя на пособията или книгите, ала това изменение е почти нищожно в сравнение с нуждите, които училището чувства. Ако обаче и до днес тези нужди не са удовлетворени, това се дължи, от една страна, на скромните парични средства, с които училището е разполагало, и, от друга — на недостатъчните и неудобни помещения, в които се съхраняват пособията и книгите“ (24).

За всички ученически библиотеки основен източник за набавяне на средства бяха изнасяните от учениците забави. С получените приходи се доставяха обикновено част от книгите, препоръчвани от МНП (11, с. 194). Пак в Русенската мъж. гимназия с прихода от уредената

вечеринка бяха набавени за ученическата библиотека „доста полезни и поучителни книжки“ (12, с. 113).

През уч. 1904/1905 г. за ученическата библиотека на Соф. мъж. гимназия бяха отпуснати само 150 лв. и малка сума от училищната такса, която, както се казва в отчета на гимназията, отишла за подвързия на книги. Липсата на средства накарала учителския съвет да прави съвсем неуместни предложения: „Ако държавата не може да отпуска по-големи суми, то нека подирим други източници, например от учениците“ (13, с. XVII). Но как щяха да се съберат средства от учениците, когато много директори изтъкват нерадостния факт, че поради бедност учениците не могат да подготвят уроците си по домовете си поради липса на столове, маси, отопление, а някои и гладуват (14, с. 156).

Изнесените факти говорят красноречиво за бедственото състояние на градските ученически библиотеки при средните училища. Оскъдните суми за покупка на нови книги и списания ограничаваха развитието им, превръщаха ги в бедни и износени сбирки. Особено силно влошаване на състоянието на библиотечните фондове настъпи в годините преди Балканската и Първата световна война, когато прирастът от книги и списания спадна чувствително. Получаваните тогава книги бяха изпращани предимно в дар от МНП. Те се състояха от отчети на средни и класни училища, статистически годишници, доклади. Привеждаме няколко примера: от набавените през 1897 г. 144 заглавия — книги за ученическата библиотека на Варненската дев. гимн., само 43 бяха от последните години — 1896 до 1898, в това число и 19 отчета на гимназии. Ако присъствието на подобен род издания беше оправдано и дори необходимо за учителските библиотеки, за читателите ученици те не представляваха никакъв интерес. Въпреки това библиотеката на същата гимназия продължаваше да получава и през следващите години подобни официални издания. През 1899/1900 г. бяха набавени 95 нови книги, от които 20 отчета на училища, през 1901 г. — 82 нови книги, от които 17 отчета, през 1906 г. — 76 нови книги, включително 15 отчета.

Библиотеки	Общ валичен фонд книги	Количество на новите книги	В %
Габровска Априловска мъж. гимн.	1910	67	3,56
Разградска мъж. гимн.	55	6	10,90
Шуменска дев. гимн.	250	16	6,40
Шуменско пед. 3-кл. у-ще	451	48	10,64

За учителската и ученическата библиотека на Сливенската мъж. гимн. бяха набавени през 1905 г. 117 нови книги, между които 44 отчета и статистически годишници. 7—1899 г. (стр. 402—12).

Колко незначителен беше притокът от нови книги в ученическите библиотеки, личи и от примерната таблица за комплектуването на четири ученически библиотеки през 1897 — 1899 стр. (402—12) г.

При така очерталата се нерадостна картина за развитието на ученическите библиотеки логически следва въпросът, какъв дял имаха ученическите библиотеки в образованието и възпитанието на българските деца. Притежаваха ли все пак тези библиотеки някакво ядро от книги и списания, които задоволяваха отчасти интересите на нашата младеж? На тези въпроси обаче можем да отговорим едва след като разгледаме какъв беше съставът на фондовете на ученическите библиотеки.

СЪСТАВ И СЪДЪРЖАНИЕ НА ФОНДОВЕТЕ НА УЧЕНИЧЕСКИТЕ БИБЛИОТЕКИ

1. Състав на фондовете по езици

От приложените таблици № 4 и 5 за разпределението на книгите и списанията по езици се вижда, че в анализираните фондове на 14 ученически библиотеки най-много на брой бяха *българските* издания, а имаше библиотеки, които притежаваха само български книги. На второ място следваха книгите и списанията на руски език, а след тях — сравнително малък брой издания на френски език. Останалите езици бяха представени с незначителен процент книги и списания.

Ако сравним резултатите от същите изследвания на фондовете на учителските библиотеки (15, с. 279—280), ще видим, че двата вида библиотеки се различават съществено по езиковия си състав. Функциониращите по същото време учителски библиотеки бяха комплектувани най-много с руски книги. Не беше малък броят и на книгите и списанията на други славянски и западни езици. Явно е, че колкото и занемарено да беше комплектуването на ученическите библиотеки, то се съобразяваше все пак с основната категория читатели — учениците. Правилно ученическите библиотеки бяха снабдени предимно с книги и списания на български език и на второ място — с руски издания.

Руските книги и списания, както и срещаните в отделни ученич. библиотеки книги на чужди езици постъпваха във фондовете им от дарения. Училищата не разполагаха със средства за покупка на чуждестранни книги.

Въпреки че ученическите библиотеки бяха формирани почти изключително с български книги и списания, по години на издаване те бяха доста остарели. Така например през уч. 1897/1898 г. за ученич.

библиотека на Варненската дев. гимн. бяха набавени 122 нови книги на бълг. език. От тях само 43 бяха издадени през последните години — 1896—1898. През учебната 1896/1897 г. за ученич. библиотека на Габровската Априловска гимн. бяха доставени 18 списания, но от тях само две бяха нови. За ученич. библиотека на Шуменската дев. гимн. бяха набавени през 1898/1899 г. 47 тома, от които 25 нови издания.

Тези примери показват с какъв незначителен процент нови български книги и списания се обогатяваха ученическите библиотеки.

Въпреки малкото средства, с които разполагаха градските училища за покупката на нова литература, ученическите им библиотеки бяха успели да съберат едно ядро от книги и списания, което задоволяваше до известна степен вкусовете и желанията на българската младеж.

2. Съдържание на библиотечните фондове

Основното ядро литература на ученическите библиотеки имаше универсален профил. В него бяха застъпени с различно количество книги и списания почти всички области на науката и изкуствата. Подобно на училищата, в които бяха уредени, и ученическите библиотеки се стремяха да дават универсални познания на своите читатели.

По-малко разнообразие обаче имаше във фондовете от периодични издания. Значителна част от списанията имаха общообразователен характер. Те задоволяваха интересите на различни по възраст и степен на образование читатели, търсеха се еднакво от младежи и девойки. Такива бяха списанията „Просвета“, „Младежка библиотека“, „Българска сбирка“, „Трудолюбие“, „Мисъл“, „Светлина“, „Ученически другар“, „Ученическа беседа“, „Наука“, „Мир божий“, „Родина“, „Младина“.

Ученическите библиотеки имаха и списания с религиозно съдържание, както и от областта на естествените науки и литературна критика: „Православен проповедник“, „Душеполезно чтение“, „Християнски учител“, „Природа“, „Вокруг света“, „Естествознание и география“, „Вестник опытной физики“, „Медицинска беседа“ и др.

Някои ученически библиотеки бяха снабдени и с педагогически списания като: „Училищен преглед“, „Учител“, „Учителски вестник“, „Семья и школа“ и т. н.

Почти всички библиотеки бяха абонирани и за някои от издаваните по това време детски списания: „Звезда“, „Детинска почивка“, „Градинка“, „Росна китка“, „Майска китка“, „Картинна галерия“, „Илюстрирана библиотека“ и др.

Сред периодичните издания бяха попаднали и доста неподходящи за възрастта и познанията на учениците списания от рода на: „Педагогиум“, „Ступан“, „Земеделско-економический вестник“, „Списание на българското економическо дружество“ и др.

Много по-голямо разнообразие има във фондовете от книги.

С какво количество книги бяха застъпени художествената литература и отделните отрасли на знанието? Направеният анализ на състава на фондовете на двадесетте ученически библиотеки даде следните резултати¹¹:

1. Художествена литература	11. Литературна наука и критика
2. История	12. Медицина. Здравеопазване
3. Естествознание	13. Изкуство и спорт
4. Религия	14. Справочници и издания с общ характер
5. Педагогика	15. Физика
6. География. Пътешествия	16. Химия
7. Политика. Обществен живот	
8. Езикознание	
9. Философия. Логика. Психология.
Етика	
10. Математика	

С незначителен брой книги бяха представени селско стопанство зоология, геология и ботаника.

Как може да бъде обяснен този състав на ученическите библиотеки? Превесът на литература от отделни области на знанието за сметка на други показва, че комплектуването на фондовете е следвало някакви принципи и изисквания. Това се е налагало още повече поради минималните средства за доставката на нови книги и списания.

Какви бяха тези принципи и изисквания? На първо място, следва да отбележим, че въпреки ограничените възможности ученическите библиотеки се стремяха да бъдат в помощ на учебната работа, като същевременно се съобразяваха с интересите и желанията на учащите се. Поради това най-голямо беше количеството на художествената литература за деца и юноши. Така се спазваха в еднаква степен и двата принципа — с книгите си ученическите библиотеки да подпомагат обучението и да отговарят на интересите и на желанията на читателите си. Същите съображения бяха наложили на второ и трето място по количество след художествената литература да бъдат историческата и естественонаучната книжнина.

Но комплектуването на ученическите библиотеки се влияеше и зависеше почти изключително от интересите на управляващата класа. Тези интереси диктуваха училищата да подготвят смирени и богобоязливи граждани, дълбоко вярващи християни. Ето защо въпреки ограничените средства по брой книгите с религиозно съдържание идваха на четвърто място и изпреварваха дори литературата за пътешествия и експедиции.

¹¹ В този списък науките са подредени в зависимост от количеството на художествената и отрасловата лит. в 20-те изследвани библиотеки.

В специалните средни училища се забелязваше пък стремеж към профилирано комплектуване. Така се обяснява голямото количество педагогическа литература в ученическите библиотеки на изследваните пет педагогически училища.

Останалите клонове на знанието бяха представени с малък брой книги. До голяма степен това се дължеше на липсата на подходящи научно-популярни издания за деца и юноши по математика, физика, химия, медицина, физкултура и др.

Тъй като *художествената литература* беше представена с най-голямо количество книги във фондовете на ученическите библиотеки, тя определяше следователно тяхното съдържание, облик и предназначение. Ето защо необходимо е да се установи кои автори и с какви произведения бяха представени в ученическите библиотеки.

Ученическите библиотеки бяха снабдени с най-забележителните произведения на античната, руската и западноевропейската литература.

Старогръцката литература беше представена с произведенията на: *О м и р* — Илиада (60%),¹² Одисея (10%) и *О м и р* в разказ за деца (15%); *Е в р и п и д* — Медея (10%), Ифигения в Таврида и Циклоп; *Е с х и л* — Прикованият Прометей; *С о ф о к ъ л* — Антигона (25%), Един цар (10%); *Е з о п* — Басни.

Английската литература беше представена с произведенията на великите английски писатели; *У. Шекспир* — Съчинения на руски ез., *Антоний и Клеопатра* (25%), *Венециански търговец* (50%), *Комедия от грешки* (35%), *Кориолан* (70%), *Крал Лир* (75%), *Крал Ричард III* (30%), *Макбет* (95%), *Отело* (80%), *Ромео и Жулиета* (70%), *Хамлет* (65%), *Цимбелин* (25%), *Юлий Цезар* (70%); *Дж. Свифт* — *Пътешествието на Гуливера* (15%); *У. Скот* — Съчинения на руски ез., *Айвенхо* (10%), *Пуритани*, *Роб Рой*, *Ламермурската невеста* (15%); *Дж. Байрон* — Съчинения на руски ез., *Дон Жуан*, *Абидоската невеста*, *Отривки из Чайлд Гаролда*, *Манфред*, *Каин*; *Ч. Дикенс* — *Давид Коперфилд* (40%), *Домби и син*, *Оливер Твист* (50%).

От по-новите английски писатели в някои ученически библиотеки единствено *Оскар Уайлд* беше представен с книгата си „*Портретът на Дориан Грей*“.

Френската литература беше застъпена с: *Ж. Б. Молиер* — *Благородникът* (35%), *Георги Данден* (20%), *На сила оженване*, *Мнимият болен* (30%), *Скъперникът* (55%), *Тартюф* (55%), *Мизантроп*; *Фр. Р. Шатобриан* — *Атала*, *Рене* (15%); *О. де Балзак* — *Евгения Гранде* (15%), *Лекарят на своята чест* (15%), *Бедните родители*; *В. Юго* — *Анжело* (35%), *Бургграфите* (30%), *Деветдесет и трета година* (35%), *История на едно престъпление* (65%), *Клетниците* (80%), *Лукреция Боржия* (10%), *Парижката съборна черква* (60%), *Рюи Блаз* (30%), *Хернани*

¹² Всички проценти си изчислени въз основа на фондовете на 20-те ученич. библи.

(50%); А. Дюма (баща) — Граф Монте Кристо (15%), Жозеф Балзамо, Каменоделецът, Тримата мускетари (15%); А. Дюма (син) — Господин Алфонс (35%), Дамата с камелиите (30%), Идеите на г-жа Обре (25%); Ламартин — Саул; Е. Зола — Жерминал, Наводнението (разказ) (20%), Человек-звяр; П. Лоти — Исландският рибар (15%), Разочаровани; Ж. Санд — Дяволското блато (15%), Ги де Мопсан — Дядо Туан и други разкази, 32-а най-интересни разкази; Е. Сю — Парижките потайности, Седемте смъртни гряха, Скитникът евреин (20%); А. Доде — Писмо от моята мелница, Порт Тараскон, Тартарен Тарасконеца, Малкият параклис, Набаб; Фр. Рабле — Гаргантюа и Пантагрюел; Ж. Оне — Серж Панин и Железарят.

Представител на испанската литература беше само М. Сервантес с произведенията си Внукът на Санчо Панса (45%) и Дон Кихот (95%), а на италианската литература — Данте със своето произведение Ад (45%).

Норвежката литература беше представена от Х. Ибсен — Дивата патица, Кога ний мъртвите се пробудим, Един предател, Нора и Призраци: К. Хамсун — Глад.

Немската литература беше застъпена с творбите на: Г. И. Лесинг — Емилия Галоти (55%), Мис Сара Сампсон (25%), Мина фон Барнхелм; И. В. Гьоте — Съчинения в 10 тома на руски ез. (20%), Драматическия сочинения в прозе, Драматическия сочинения в стихах, Вилхелм Мейстер, Путешествие в Италия, Лирика и драми, Лирическият стихотворения и поэмы, Егмонт (30%), Страданията на младия Вертер (25%), Фауст (30%), Херман и Доротея (20%); И. Фр. Шилер — Полное собрание сочинений (10%), Вилхелм Тел (35%), Дон Карлос. Инфант испански, Заговор на граф Фиеско в Генуа (25%), Коварство и любов (10%), Мария Стюарт (70%), Орлеанска дева (40%), Разбойници (55%); Х. Хайне — Полное собрание сочинений; Х. Зудерман — Историята на тихата воденица, Грижа, Иоан предтеча, Чест (40%), Щастието в ъгъла; Хауптман — Тъкачите.

Много добре беше представена и руската художествена литература. Тук намираме произведенията на великите руски писатели: Н. В. Гогол — Сочинения, т. I—V (10%), Женитба (65%), Мъртви души (20%), Ревизор (80%), Тарас Булба (85%), Шинел (15%), Бъдни вечер, Записки на един луд; И. А. Кривов — Басни; А. С. Пушкин — Сочинения в 10 т. (20%), Борис Годунов (55%), Дубровски (45%), Евгений Онегин (10%), Капитанската дъщеря (55%), Моцарт и Салиери (35%), Полтава (65%), Скъперникът рицар (25%), Кавказки пленник; М. Ю. Лермонтов — Сочинения (20%), Безименна повест (15%), Герой на нашето време (10%), Демон, Беглец и Мцири (35%), Историята на една любов, Чудакът; И. С. Тургенев — Полное собрание сочинений в 12 т. (10%), Ася (25%), Бащи и деца (70%), В навечерието (100%), Пролетни води (70%), Рудин (35%); Н. А. Некрасов — Полное собрание стихотворений (30%), Руските жени; Ф. М. Достоевски — Полное

собрание сочинений в 6 т., Бели нощи, Братя Карамазови, Записки из мъртвого дома; А. Н. Островски — Сираче без зестра (40%), Тлъсто кокалче (50%); А. С. Грибоедов — От главата си тегли (20%); Н. Г. Чернишевски — Какво да се прави (25%); Н. А. Добролюбов — Сочинения, т. I—IV; Л. Н. Толстой — Сочинения, т. I—XII, Ана Каренина (35%), Война и мир (70%), Възкресение (20%), Детство, отрочество и юношть, Для детей, Живой труп, Крайцерова соната, Произведения последных годов; А. П. Чехов — Съчинения в 2 т., Расказы, Вишнева градина, Вуйчо Ваньо, Три сестри; М. Горки — Съчинения в 6 т. (15%), Дачници (15%), Еснафи, На дъното (10%), Последните, Разкази (15%), Тома Гордеев, Варвари.

Полската литература се представляваше от: А. Мицкевич — Сочинения в 5 т., Конрад Валенрод, Пан Тадеуш (15%); Х. Сенкевич — Камо грядеши (30%), Потоп; Ст. Пшибишевски — Полное собрание сочинений в 7 т., Годож, Златното руно.

Ученическите библиотеки притежаваха произведенията на най-изтъкнатите български писатели: Г. С. Раковски — Български хайдути (20%) и Горски пътник (35%); П. Р. Славейков — Избрани съчинения (20%), Български притчи и пословици и характерни думи (35%); Л. Каравелов — Съчинения (99%), Българи от старо време, Мамино детенце (40%), Неда; Хр. Ботев — Съчинения. Събрал З. Стоянов (50%); В. Друмев — Иванку (75%), Нещастна фамилия (85%).

Най-пълно беше представено творчеството на Ив. Вазов — Бикоглав (20%), Борислав (15%), В недрага на Родопите (65%), Великата Рилска пустиня (55%), Видул (30%), Грамада (45%), Гусла (60%), Драски и шарки (99%), Един кът от Стара планина (30%), Загорка (70%), Звукове (80%), Иван Александър (25%), Избавление (80%), Италия (70%), Казаларската царица (40%), Майска китка (50%), Митрофан (65%), Михалаки чорбаджи (45%), Нова земя (75%), Повести и разкази (75%), Под игото (80%), Под нашето небе (45%), Подпоручик Вълко (45%), Поеми (65%), Поля и гори (100%), Препорец и гусла (65%), Пъстър свят (25%), Руска (60%), Светослав Тертер (30%), Скитнишки песни (35%), Сливница (75%), Службогонци (40%), Тъгите на България (80%), Утро в Банки (40%), Хъшове (75%).

Голям брой ученически библиотеки притежаваха и съчиненията на К. Величков — В темницата (10%), Детска гусла (65%), Писма от Рим (60%), Таласъмът (35%), Цариградски сонети (50%); Т. Г. Влайков — За дявовата Славчова унука (65%), Леля Гена (10%), Ратай (40%); Ст. Михайловски — Днес чук, утре наковалня (10%), Железни струни (30%), Книга за българския народ (35%), Новисима верба (55%), Поема на злото (65%), Сатири (50%), Философски и сатирически сонети (50%); Алеко Константинов — Бай Ганю (80%) и До Чикаго и назад (60%); Пенчо Славейков — Блянове (30%), Епически песни (35%), На острова на блажените (10%), Сън за щастие (35%); Кирил Христов — Избрани стихотворения (15%),

Вечерни сенки (25%), Песни и въздишки (10%), Трепети; П. Яворов — Безсъници (15%), В полите на Витоша, Гоце Делчев (30%), Подир сенките на облаците (25%), Стихотворения (40%), Хайдушки копнения (15%); Елин Пелин — От прозореца (10%), Пепелът от цигарите ми (15%), Разкази (20%); А. Страшимиров — Среща (10%), Смях и съзри (разкази).

Отделни ученически библиотеки притежаваха и големи сбирки от *детска и юношеска* художествена литература. В тази част от библиотечните фондове срещаме имената на видни детски писатели: Е. Амичис — Дневникът на един ученик (65%); Х. Андерсен — Избрани приказки (60%); Х. Бичер-Стоу — Чичовата Томова колиба (70%); Ж. Верн — Бунт в морето (15%), Дети капитана Гранта (15%), Доктор Окс (25%), Драма във въздуха (45%), Капитан Немо (80%), 80 000 верст под водой (15%), От земята до луната (75%), Приключенията на трима руси и трима англичани в Южна Африка (50%), Пътуване към центъра на земята (35%), Пътуване около месеца (35%), Пътуване около света (70%), Пътуване пет недели с балон (60%), Робство и освобождение (35%), Тайнственный остров (20%), Черна Индия (30%); Братя Грим — Приказки (20%); Д. Дефо — Робинзон Крузо (100%); Ф. Купер — Гроза оленей, Следопыт, Последният из могикан.

Някои ученически библиотеки, като например на Пловдивската мъж. гимназия, бяха снабдени и с много от романите на Густав Емар на руски език: Чистое сердце, Карденио, Новая Бразилия, Искатель следов, Сакрамента, Форт Дюкен, Гамбузинос, Черная птица, Перст божий, Текучая вода, Мексиканския ночи и др.

Ученическите библиотеки бяха снабдени много добре и с книгите на Майн Рид — Бяла ръкавица (60%), Водната пустиня (85%), Горските деца (55%), Животът на индийците (80%), Жилище в пустинята (70%), Загубената сестра (99%), Златната гривна (85%), Квартеронка (70%), Конникът без глава (10%), Лов за мечки (80%), Ловци за бобри (90%), Любители на черепа (90%), Мексикански разбойници (20%), Младите роби (85%), Морски вълк (75%), Огнена земя (45%), Остров Борнео (85%), Оцеола (70%), Похожденията на Жак Деспера (55%), Пълзачите по скалите (75%), Северните момчета (80%), Стрелците от Мексико (85%), Трансвалски преселници (85%), Ямайски марони (75%).

Много ученически библиотеки имаха и двете книги на Марк Твен — Приключенията на Том Сойер (30%) и Царският син и просякът (45%). Освен приказките на Андерсен и Братя Грим ученическите библиотеки имаха още Хиляда и една нощ (40%), книгите на Хофман — Разкази за деца и Патилата на малката Белка, на Бернед — Малкият лорд Фаунтлерой, български и руски народни приказки — Илья Муромец, Иван Царевич, Прекрасная царевна.

Отделни ученически библиотеки бяха набавили някои от първите произведения за деца на български автори, като например: Ц. Калчев — Детски приятел, Зимни вечери, Весела разговорка, Лятна разходка, Весело другарче; С. М. Попов — Мехурко, Историята на едно осле; В. Русаков — Царкиня Русалка.

Добре беше представен с книгите си и Илия Блъсков — Два брата (55%), Злочеста Кръстинка (45%), Зюнбюл цвете (25%), Изгубена Станка (70%), Минзухар (40%), Моминска сълза (30%), Пиян баща или убиец на децата си (25%).

Наред с посочената литература ученическите библиотеки имаха и много книги, които бяха лишени от художествени качества: Кръстю Пишурка — Изпаднал търговец или смъртна жертва, Куткудачката; Х. Гребенаров — Размирието за хубава Грозданка; К. Тодоров — Цариградските тайности; Ив. Донеv — Ангел и Миланка или брат и неприятел, трагедия в 5 д.; Д. Стерев — Една капка кръв, Любовта или дългът; П. Н. Слепий — Влюбений турчин, Поп пияница и негови другари, Преследваната девица; Т. Станчев — Неверна жена; Н. Станчев — Дъщеря на убиеца; Кушевски — Самоубиецът, и др.

С подобен вид книги не можеше да се изграждат правилни естетически вкусове и читателска култура. Но за съжаление във всяка ученическа библиотека се предлагаше и такова четиво.

От този преглед на фондовете с художествена литература стигаме до следните изводи:

Ученическите библиотеки бяха сравнително добре снабдени с произведенията на великите западноевропейски и руски писатели. Те се изучаваха в нашите средни училища и беше правилно ученическите библиотеки да притежават поне тези съчинения, които се разглеждаха в програмите по литература. В това отношение най-добре бяха представени Омир, Шекспир, Молиер, Юго, Сервантес, Данте, Шилер, но Гьотевите съчинения можеха да се намерят само в 5—6 библиотеки.

Прегледът показва, че българските ученици от градските средни училища можеха да опознаят по-добре творчеството на Гогол, Пушкин, Тургенев, Островски и Толстой, докато съчиненията на Лермонтов, Достоевски, Грибоедов, Чехов и Горки се намираха в 2—3 библиотеки.

Изнесените факти показват, че ученическите библиотеки не бяха комплектувани добре дори и по отношение на световната класическа литература. Тези библиотеки се поставяха в услуга на учебната работа и поради това грижите на просветните органи трябваше да се насочат на първо място към снабдяването им с всички безсмъртни творби на световната литература.

Българската художествена литература беше представена най-пълно с творчеството на Иван Вазов. Почти всички ученически библиотеки имаха най-значителните му произведения.

По-добре бяха снабдени ученическите библиотеки и с книгите на Л. Каравелов, К. Величков, Ст. Михайловски и Алеко Константинов. Същото обаче не може да се каже за творбите на по-младите български писатели и поети, като Пенчо Славейков, Пею Яворов, Кирил Христов и Елин Пелин. Техните произведения бяха набавени в малко библиотеки (от 3 до 6). Това означаваше, че не всички български ученици имаха възможност да следят развитието на новата българска литература, да се наслаждават и увличат от произведенията на нейните най-видни представители.

Още по-зле беше представена в ученическите библиотеки по-новата западноевропейска литература. С романите на Балзак бяха снабдени от 1 до 3 библиотеки. Същото се отнася и до романите на А. Дюма (баща), на Зола, Ж. Санд, Мопасан, Ибсен. И по този важен дял от художествената литература ученическите библиотеки не бяха в състояние да предложат четиво на своите читатели.

Липсата на творби от новата българска и западноевропейска художествена литература показва до каква степен изоставаха ученическите библиотеки от новото време. Ограничените средства за набавяне на нови книги и списания ги караше да свиват фондовете си и да се задоволяват само със съчиненията, изучавани в часовете по литература.

В правилниците и разпорежданията на Министерството на просветата се предвиждаше ученическите библиотеки не само да подпомагат учебната работа, но и да разширяват културните интереси на учащите се, като им предлагат литература за извънкласно четене и за самообразование. На практика обаче материалната оскъдица постепенно лишаваше ученическите библиотеки от функциите им на средища за култура и самообразование.

От прегледа на детската художествена литература се вижда, че ученическите библиотеки разполагаха със сравнително голям фонд от фантастично-приключенска литература, която се представляваше на първо място от Робинзон Крузо на Д. Дефо (100%), от романите на Жул Верн и Майн Рид, на Дикенс и Марк Твен, както и от приказките на Братя Грим и Андерсен.

Сравнително големите сборки от художествена литература обаче не се свързваха и с *литературно-критични* изследвания. От подобен вид издания се нуждае всяка библиотека, защото те са в помощ на преподаванията по български език и литература, улесняват учениците при литературните разбори, запознават ги с живота и творческата лаборатория на великите писатели и поети. Но ученическите библиотеки не разполагаха с много книги, от тази област. Някои от по-характерните издания, повтарящи се в повече библиотеки, са: Йордан Иванов — История на славянските литератури; Белорусов — Учебник теории словесности; В. П. Василев — История китайской литературы; В. И. Водовозов — Словесность в образцах и разборах; Зотов — История всемирной литературы, т. I—IV;

В. И. Межов — История русской и всеобщей литературы. Биографические материалы; Н. В. Гербел — Английские поэты в биографиях и образцах, Русские поэты в биографиях и образцах, Немецкие поэты в биографиях и образцах; Пипин и Спасович — История славянских литератур, т. I—III; Ед. Даудан — Шекспир. Критическое исследование его мысли и его творчества; И. Шерр — Всеобщая история литературы, т. I—II; Г. Д. Попов — Кратък исторически преглед на българската литература. Пловдив, 1886; Д. Маринов — История на българската литература. Пловдив, 1887; Б. Райнов и А. Байчев — Уроци по словесността. Русе, 1896; Костов — Ръководство за писмени работи. Пловдив, 1884; Костов — Сборник от теми и планове. Пловдив, 1884; Каушки — История на българската литература. Кюстендил, 1884; И. Миларов — Вазов като романист; Балджиев — Критика върху „Под игото“; Н. Попов — Ръководство за слога. Варна, 1884; М. Бордovski — Ръководство за стихосложението; К. Величков — Всеобща литература; Луи Леже — Литературното възраждане на българите; А. Пипин — История на българската литература; Летурно — Миналото и бъдещето на литературата; П. Алисов — Романите на Ж. Санд; Л. Толстой — Е. Зола и А. Дюма. С., 1896; И. Шерр — Гете в младостта и неговите поетически произведения.

Към трудовете от областта на литературната наука и критика следва да се отнесат и *биографиите* на писатели и поети. Први впечатления, че ученическите библиотеки имаха доста книги за живота на много велики художници на словото: Д. Уайт — Уилям Шекспир; А. Скабичевски — М. Лермонтов. Негова живот и литературната му деятелност. Прев. М. Москов. Търново, 1894; Д. И. Писарев — Биография на Х. Хайне. Русе, 1892; А. Скабичевски — Добролюбов. Биография, Живота на В. Юго. Пловдив, 1888; А. Паевска — Виктор Хюго. Живота и литературната му деятелност. Русе, 1891; М. В. Ватсон — Данте. Живота и литературната му деятелност. Прев. М. Москов. Търново, 1894; Хранов — Биографията на Лафонтена; В. Острогорски — Двадесет биографии на образцови руски писатели. Прев. от рус. Д. Велков. Шумен, 1895; Ф. Павленков — Живота на забележителните хора. Биографическа библиотека. Русе, 1891.

Към цикъла на художествената литература, литературна наука и критика спадат и книгите от областта на *езикознанието*. В сравнение с някои други отрасли езикознанието беше представено в ученическите библиотеки с по-голямо количество книги. Това се дължи на големия брой граматика и учебници по различните езици. Посочваме най-често срещаните заглавия: Икономов — Българска граматика. Пловдив, 1881; Илиев — Начална граматика. Русе, 1882; Кремер — Латинска граматика, ч. I—II. 1870; Брожка — Латинска граматика; Г. Миркович — Методическа българска граматика и Кратка методическа българска граматика; Д. Мишев — Ръководство по

български език. Курс I. Синтаксис и етимология за I, II, III и IV кл.; Олендорф — Практически начин за изучаване французки език; Андрей Пастори — Българо-италианска граматика; А. Теодоров — Ръководство за изучаване старобългарски език в средните училища; Занетов — Граматика на старогръцки език; Л. Милетич — Старобългарска граматика; Т. Малеев — Французско практическо правописанье и Пълно практическо ръководство за френски език; Нидерле — Граматика греческого языка; Е. Фурман — Новый и полный самоучитель живаго английскаго слова.

Отделни ученически библиотеки притежаваха и известен брой научни трудове в областта на езикознанието например: Н. Попов — Развитие на разните синтактически форми; М. Мюллер — Наука о языке, Опыт сближения славяно-русских глаголов с греко-латинскими по формам и корням; К. Я. Толмачев — Аналитическая филология о составе и образования русскаго языка; М. Юхумов — Опыт словаря русскаго языка сравнительно с языками индоевропейскими, и др.

Ако такива книги биха породили интерес сред читателите на учителските библиотеки, за учениците те бяха неподходящи.

На второ място след художествената литература най-много на брой бяха книгите с *историческо* съдържание. Значителна част от тези книги запознаваха читателите с революционното минало на нашия народ. Те будеха у младежите чувства на национална гордост и патриотизъм. Към този вид историческа литература спадат книгите: Стоян Заимов — Васил Левский. Дяконът. С., 1895 и Миналото. Кн. I—IV. Варна, 1884—1888; Макгахан — Турските зверства в България. Прев. Ст. Стамболов. С., 1880; Захари Стоянов — Записки по българските въстания. Т. I—III. Пловдив, 1884—1892, Биография на Христо Ботев, Четите в България на Филип Тотя, Х. Димитра и Ст. Караджа. Пловдив, 1885; Д. Страшимиров — Христо Ботев; Хр. Константинов — Спомени от 1876 г. в Ахъ челеби; Войната за освобождението на България; А. фон Хун — Из българските бурни времена. Русе, 1890, С. С. Бобчев — Руско-турската война 1877—78 г.; И. Владикин — Велики княз Борис; Грозьо Ганев — Ангел Войвода; Хр. Константинов — Непокорните села в Родопските планини; Св. Миларов — Спомени от цариградските тъмници; Прерадович — Българското опълчение в Руско-турската война 1877/1878 г. Прев. А. Узун и П. Стойков. Русе, 1884; М. С. Родопски — Портрет на гръцкото фенерско духовенство и коварните му дела против българите в Родопите; Д. Кукумявков — Спомен от Сливенското въстание в 1876 г.; М. Москов — Четата на Хр. Ботев. Търново, 1894; Свягото дело на българското освобождение и др.

Историята на отделните страни и народи беше застъпена в ученическите библиотеки със следните книги: К. Х. Абаза — Героически разкази за източните и западните народи; Шлоссер — Всемирная история, т. I—VIII, и История XVIII-го столетия до падения французской

империи, т. I—VIII; И. Карно — Френската революция; Н. Атанасов — История на Бастилията; А. т. Илиев — Велики мъже; Гизо — История на цивилизацията в Европа; История на Османското царство; Н. Станев — История на французката революция; Гизо — История английской революции; Дж. Дрепер — История на умственото развитие на Европа. Прев. от рус., Шумен, 1890; О. Тьерри — История завоевания Англии норманами, и др.

Някои ученически библиотеки имаха интересни исторически трудове на чужди езици: V. Alfieri — La tyrannie, Jules Andrieu — Histoire du moyen âge; Jules Barni — Napoleon I-re; Maurice Block — La Commune; H. Carnot — La Revolution française; Cicéron — La République; Louis Combes — La Grèce; Victor Duruy — Histoire universelle; Lingues — Memoires sur la Bastille; Eugène Despois — Revolution d'Angleterre (1603—1688), и др.

Значително беше и количеството на учебниците по история: Д. Иловайски — Всеобща история. Среден курс; Данов — Всеобща история за първоначални училища; Д. Т. Душанов — Кратка българска история; Б. М. Сеизов — Историческо отечествоведение за употреба в IV отдел. на народните училища; Манчов — Отечественна история. Учебник за III кл.; И. Билярминев — Стара история, и др.

Освен посочената историческа литература редица ученически библиотеки притежаваха и отделни научни изследвания, като например: Ю. И. Венелин — Критически издирвания за историята българска; М. Дринов — Поглед върху произхождението на българския народ; П. С. Иванов — Сърбия и България от времето на Източно-румелийския преврат; Н. Михайловски — Исторически изследвания за Охридската и Ипекската архиепископия; В. Макушев — Задунайские и адриатическите славяне; Н. Кареев — Ролята на идеите и личностите в историята, и др.

Общо за историческите книги във фондовете на ученическите библиотеки следва да отбележим, че посочените трудове се срещат в отделни библиотеки. Те не бяха доставяни в толкова голямо количество, както например художествената литература. Освен това и историческата книжнина се състоеше предимно от стари издания.

На трето място по количество и по интерес на учащите се бяха книгите от областта на *естествените* науки. Преобладаващата част от тях бяха популярни издания, предназначени да запознаят учениците с основни въпроси и явления от областта на физиката, химията, ботаниката, зоологията. Посочваме по-често срещаните издания: Н. Б. Медеров — Как става денят и нощта. Прев. С. Гулабчев. Киев, 1884; Цюрхер — Природа или чудеса на света; А. Иванов — За небето и земята; Дж. Тиндал — Топлина и студ; Л. Стойчев — Въздухът и неговото влияние на животните; А. Годоранов — Животен магнетизъм; Иллюстрированные рассказы из природы и жизни;

Корсак — Чудеса подземного мира; Кербер — Космос. Образование вселенной и развитие человечества; Поль Бер — Первые понятия о зоологии; З. Бояджиев — Кратки познания на тритех царства на природата; Краевич — Космос для юношества; Рихтер — Борбата между огъня и водата; Разни изкуства, основани на физиката, химията и астрономията. Прев. П. Н. Милев; Н. А. Рубакин — Велики и страшни явления в природата, и др.

Не беше малък и броят на учебниците по отделните естествени науки: Алтънков — Естествознание за IV отд.; Байкушев — Кратки наставления за приготвяне сборки по естествена история; Мавров и Богданов — Минералогия за III кл.; Иверсен — Учебник по ботаника; А. И. Явашев — Ботаника за висшите класове на средните училища; Шуберт — Зоологически атлас; Хр. Петров — Класификация на животните, и др.

Ученическите библиотеки бяха снабдени и с някои трудове на известни учени — естествоизпитатели, физици и химици: М. Фарадей — Силите на природата и отношенията помежду им; Гумбольдт — Космос. Опыты физического мироописания, ч. I—III; Ч. Дарвин — Способность растений к движению. Киев, 1882, Насекомоядные растения. М., 1876, Происхождение человека и подбор по отношению к полу, т. I, Спб., 1874, Выражение душевных волнений, Произходът на видовете, Произходът на човека, т. I—II; К. Тимирязев — Учението на Дарвина, Животът на растенията; Д. И. Писарев — Прогрестъ в животинското и растителното царство; Г. Лопатин — Что сделал для науки Чарлз Дарвин; Е. Ферар — Дарвинизъм; Х. Хелмхолц — Взаимодействието на природните сили. Прев. от рус. Г. Бакалов, и др.

Посочените заглавия дават представа за литературата по естествознание. Правилно преобладаващата част от тях бяха популярни издания. Те бяха добро допълнение към учебната литература. Даваха възможност на учащите се да затвърдят и разширят познанията си по отделните естествени науки. Но и в този дял преобладаваха по-старите издания.

От всички естествени науки с най-малко книги бяха застъпени *физика и химия*. Те бяха представени предимно от учебници и популярни книги: Гюзелев — Ръководство към физиката; Герасимов — Первое знакомство с физикой; К. Йончев — Учебник по химия и физика; Томсон — Электричество и магнетизъм; Ф. Шуберт — Физика за главни народни училища; Жилков — Физика за употребление в класовете; Ед. Стоклас — Ръководство и опити по физика и химия. Прев. Явашев; В. Водозов — Элементарныя рассказы из физики и химии; К. Краевич — Физика ежедневных явлений; Крейс — Основныя положения новейшей физики; Е. Г. Котельников — Элементарный курс механики; А. Малинин — Руководство физики и собрание физических задач; Михелсон — Элементарная механика; Дж. Тиндал — Физика в простых уроках, и др.

От областта на химията: В. Богданов — Органическа химия и неорганическа химия, ч. I. Неметали; В. Атанасов — Начална неорганична химия; С. Бърров — Учебник по химията; Веженев — Химия за главни народни училища; Д. Енчев — Селскостопанска неорганическа и органическа химия; С. Ковалевский — Учебник химии; Константинович — Химические беседы; Львов — Химия с приложением к гигиене, и др.

Математиката беше застъпена също с много учебници и помагала: А. Тодоров — Сборник от геометрически задачи; К. Василев — Алгебра, ч. I; X. Гъбенский — Начални познания по геометрията за I кл.; Практическа геометрия за II кл. от същия автор; Т. Икономов — Аритметика за класните училища; П. Н. Нечаев — Геометрическо чъртане; Т. Странски — Начална праволинейна тригонометрия; Тонджоров — Практическа алгебра за ученици от средните училища; И. Гюзелев — Аксиомите в геометрията; Эвтушевский — Сборник аритметических задач и численных примеров, ч. I; Л. Иванов — Решение задач алгебры А. Малнина и К. Буренина; А. Малинин — Руководство алгебры и собрание алгебраических задач; С. П. Ярошенко — Проективная геометрия; А. Старков — О сложных процентах, и т. н.

В много ученически библиотеки сбирките по математика бяха само стари издания, запазени от годините преди Освобождението. В библиотеката на Габровската Априловска гимназия от 28 книги в този отдел само две бяха издания от 1880 и 1883 г.

Някъде се срещат и исторически изследвания в същата област, по-подходящи за учителските библиотеки: Захарченко и Ващенко — Характер и развитие на математическите науки до XV в. Прев. Хр. Юрданов. С., 1885.

Фондовете на ученическите библиотеки по естественна история се допълваха и с литературата по *география*. Четивата за различни страни и техните природни красоти и богатства, за живота на различните народи, за експедициите на прочути пътешественици са били винаги голям интерес сред българските ученици. Тези книги можеха до голяма степен да разширят и задълбочат създания у читателите интерес от фантастично-приключенската литература, да го канализират и насочат към литературата с познавателен характер. Притежаваха ли в действителност нашите ученически библиотеки такива книги от областта на географията?

Много ученически библиотеки бяха снабдени с поредицата на В. Н. Водовозов — Живота на европейските народи, в която влизаха описания на Турция, Албания, Сърбия, Черна гора, Румъния.

Интересни за учащите се бяха и книгите на А. Иванов — Разкази за небето и земята; Пътуване около света (географическо описание); Пътешествието на Станлей по Централна Африка; Сергей

Меч — Австралия и Тасмания, Алпите, Гренландия, Кавказ, Палестина и Арабия, Сахара и Нил, Средна Азия.

По този отрасъл обаче най-богати бяха сбирките на ученическите библиотеки от руски книги: Фр. Хансен — Среди льдов и во мраке полярной ночи. Вып. I. М., 1897; Гюмбер — Живописная Япония; Дю-Шал — Дикая Африка; Н. Ильин — Шесть месяцев в Соединенных штатах; Кристман — Новая Зеландия и Океания; Мордовцев — Поездка к пирамидам; Китай — страна баядерок; А. Бэумен — Юнные путешественники по Нилу; А. Разин — Путешествия по разным странам мира; М. Г. Стэнли — Как я отыскал Ливингстона в средней Африке; Э. Цимерман — Путешествие по Венесуэле.

В помощ на обучението по география ученическите библиотеки разполагаха с доста учебници и учебни помагала: И. Груев — Уроци по землеописание; К. Иречек — Упътване за събиране географически и археологически материали; А. Варонецки — Географическа хрестоматия; К. Смирнов — География; Н. Драганов — Учебник по всеобща география; Д. В. Манчов — Начална география за I кл.; М. А. Но жаров — 29 географски карти за изучаване отечествената география, и др.

Книгите по естествознание се допълваха и от литературата по *медицина*. Този отрасъл на знанието беше представен с малко издания, посветени на здравеопазването и хигиената: Д. Начевич — Средство за предпазване от охтика; А. Шишманов — Холера и предпазване от нея; П. Теодоров — Зъби и тяхното запазване; С. Карич — Хигиена на устата; С. Смайлс — Хигиенически жилища; Ерн. Брюке — Здравие на децата; Учение за здравие; Человеческото тяло. Строението, живота и отгледванието му; Фостер — Първоначална физиология; Цанев — Семейна хигиена; Ферд. Лагранж — Хигиена; К. Реклам — Игиена или как да се варди здравие и работната сила между народа; Султанов — Наставления как да се гледат болните и провдигнавшите се от болест човеци; П. Димитров — Мерка за предпазване от Баба шарка; Как се заразява човек с храната; Писма за майка или ръководство за майки; Грижите на майките за отгледване детето до 7-годишна възраст; Наставления за младата майка; Сеченов — Физиологически очерки, т. I—II.

В сбирките от медицинска литература бяха попаднали и много книги, неподходящи за ученици, като: Султанов — Игиена на непраздните жени, които наскоро ще раждат и родителниците; Сифилис и венерическите болести; В. Герд — Простыя беседы о великой истине. Гомеопатический способ лечения; З. Княжеский — Средство за предваряване за заравянието на мнимо умрели; Фостер и Бальфур — Элементы эмбриологии.

На четвърто място по количество бяха книгите, посветени на въпроси от областта на *религията*. Просветните власти ценяха особено

книгите, които защитаваха християнството като: Лютард — Апология на християнството, изпратена безплатно от Синода на всички училища; Отговори против най-главните възражения против истинната вяра; Г. Петров — Евангелието като основа на живота; Коджов — Изяснение на евангелието; архимандрит Инокентий — За иконопочитанието; митрополит Теодосий — Рационални възрения на Христа; М. Петров — Защита на православиято; За естественото богопознание; Доказателства за християнството; За необходимостта и ползата от често причестяване с пречистите Христови тайни; Грот — Бог в природата; епископ Методий — Безбожието.

Друга част от книгите с религиозно съдържание бяха учебници и ръководства за преподаване по вероучение: Вл. И. Петков — Учебник по православний християнски катехизис; М. Пундев — Изкуство да обучаваш добре Закон божий; А. Биней — Съкратено богословие; И. Груев — Уроци по християнско учение; Ив. Булатов — Религиозното възпитание; И. Блъсков — Кратка история на православната християнска църква.

Сред тази литература се срещаха и жития на светци, между които на Кирил и Методий, на Климент Охридски и Иван Рилски.

Трябва да отбележим също, че по-старите ученически библиотеки имаха по-големи фондове с религиозна литература, като например в Габровската Априловска гимназия, в Сливенската мъж. гимназия и др. Тези библиотеки притежаваха голям брой стари и никому ненужни богословски и богослужебни книги. Посочваме само няколко заглавия: Отговор на Цариградската църква на папската енциклика; Догматическо богословие; Новая скрижал; Калугерство; Окръжно писмо на св. Български синод; Ежедневное богослужение; Толкование четиринадесетте послания на св. ап. Павла; И. И. Лютостанский — Об употреблении евреями християнской крови для религиозных целей; И. Златоуст — Наставления за християнски брак и длъжностите на мъжът и жената.

От цялата богословска литература най-поощрявани и препоръчвани бяха книгите в защита на вярата и религията. За да засили религиозния дух в обучението, Министерството на просветата задължаваше директорите на различните учебни заведения да набавят за ученическите библиотеки книги с религиозно съдържание, както и да водят учениците в неделни и празнични дни на църква (§ 137 от Инструкцията за управлението и уредбата на основните училища). Но семената на неверието вече бяха дали плод сред учители и ученици, щом като защитниците на религията бяха принудени да пишат трактати от рода на: Апология на християнството, Отговори против най-главните възражения против истинната вяра или Защита на православиято.

Самата система на образованието също даваше много материал на учениците за подхранване на антирелигиозните им настроения. Ето какво казва по този въпрос Димитър Благоев в речта си по бюджета за народната просвета, произнесена през 1911 г. в Народното

събрание: „Вие тук говорите за морал, за формиране на характери и пр., обаче вашата възпитателна система не може да създаде тези добродетели. Вие туряте децата в противоречие с това, което им преподавате в народните и средни училища, като им преподавате закон божий и естествена история. Разправяте им басни за сътворението на света и същевременно им преподавате история, която научно обяснява естествените явления. С това туряте в противоречие и учители, и ученици... Вашата система се явява рушителка на този морал, защото това, което се учи в основното училище, е в пълно противоречие с това в средните и висшите училища. Резултатите доказват това и за тях не са виновни учителите“ (16, с. 368).

Но тъй като не можеха да обвинят себе си, буржоазните управници считаха, че учителите са първите виновници за ширещите се сред учениците атеистични възгледи. Правилникът за училищните инспектори от 1909 г.¹³ задължава инспекторите да налагат наказания и Закона на просветата на провинциите се учители, които не работят сериозно върху религиозното възпитание на учениците. В правилника се казва: „Черковните обреди облагородяват сърцето и възбуждат любов към бога... За жалост у нас малцина са учителите, които умеят да възбуждат и развиват религиозните чувства у учениците било с добрия пример, като те сами са набожни, било чрез религиозното обучение. Мнозина учители, а най-вече по селата нито сами ходят на черква, нито водят учениците. Такова поведение на учителите твърде зле влияе на населението и мнозина вече изказват съжаление и страх от лошите сетнини в религиозно-нравствено отношение“ (17, с. 47—48).

Християнската религия проповядваше кротост и смирение пред земните господари, учеше, че земните страдания са залог за вечно блаженство. Но тези проповеди се отхвърляха с възмущение от новото поколение учители и ученици. Основаната от Димитър Благоев през 1891 г. Българска социалдемократическа партия (БСДП) имаше привърженици и сред учителите и учащите се, а първите социалистически книги и брошури проникнаха и в учителските и ученическите библиотеки. Наред с другата обществено-политическа литература и социалистическата книжнина зае място на библиотечните лавици, за да стигне до любознателните и прогресивни младежи.

С каква *общественополитическа* литература разполагаха ученическите библиотеки? Кои мислители и философи бяха представени с трудовете си и можем ли да твърдим, че наред с художествените произведения и тази литература оказва въздействие на учащата се младеж?

В този отрасъл бяха включени книги от областта на политическата икономика, държавното управление, законодателството и политиката. Посочваме някои от по-характерните автори и техните трудове

¹³ По това време министър на просветата е Д. К. Вачев.

за тези раздели на общественно-политическата литература, *Политическа икономия*: И. Гарние — Първоначални познания от политическа икономия; Э. Бреден — Курс политической экономии; Ем. Лавеле — Начала от политическата икономия; С. Пранчев — Всемирна политическа икономия; Уроци от политическа икономия; Stanley V. Jevons — L'économie politique, и др.

Държавно управление и законодателство: Алфред Журдан — За ролята на държавата в икономическия бит; Н. Дро — Гражданско учение; Ем. Лавеле — Парламентарно управление; Джорж Люис — Кое е най-доброто управление; Дж. Мил — Размишление върху представителното управление; Мирский — Гражданствена наука; Вълчев — Учебник за международно право; Парламентарний образ на управлението и демократията; Моне — Кое е най-доброто управление; Буков и Сакъзов — Гражданско право и частно право; Bagehot — La constitution anglaise; Gustav Jaurdan — De la justice criminelle en France; M. Verhauld — La liberté civile; Н. Спенсер — L'individu contre l'Etat.

Политика и общественополитически учения: Л. Донната — Експериментална политика; С. Смайлс — Труд; Господарите и работниците; Шефле — Същността на социализма; Н. Зибер — Давид Рикардо и Карл Маркс; Алисов — Християнството пред съда на социализма; Х. Спенсер — За политическото възпитание; Л. Кнор — Работнически катехизис. Прев. Г. Бакалов; Л. Кнор — Как станах социалист. Прев. Г. Бакалов; Народът и революцията; Д. Писарев — Мислещ пролетариат; А. Оливие — Краят на експлоатацията; Г. Краузе — Работническо движение; Социалистическите системи; Кропоткин — Анархията в социалистическата революция; Ж. Д. Комб — Опасност от социализма; Аржириадис — Опит върху научния социализъм; Християнството и социализма; Туган Барановский — Современный социализм; Бунге — Чърти от историята на социализма; Фр. Енгелс — Произхождение на фамилията, частната собственост и господарството. Сливен, 1893; Paul Janet — Les origines du socialisme contemporain; E. Roberty — La sociologie; Leon Say — Le socialisme d'état.

От посочените книги се вижда, че ученическите библиотеки имаха доста големи сбирки от общественно-политическа и социалистическа литература. И тук обаче, както и във фондовете на учителските библиотеки, можеха да се срещнат публикации, чиито автори изповядваха противоположни политически идеи. Това от своя страна говори, че още в първите години от зараждането на социалистическото движение в страната ни социалистическите идеи трябваше да водят жестока битка на идеологическия фронт. Социализмът имаше горещи привърженици и сред учащите се.¹⁴ В отделни доклади на директори

¹⁴ По този въпрос вж. и статиите на Георги Бакалов: Социализмът и учениците в средните учебни заведения — Ден, IV, 1896, кн. 9 и 10, с. 945 - 953; Училището и социализмът — Народ, I, бр. 21, 3 април. 1898, написана по повод окръжното на м-ра

на гимназии срещаме сведения за масовото разпространение на социалистическите идеи сред учениците от горните класове. В докладите се съобщава и за съществуването на два лагера сред учениците — социалисти и антисоциалисти. Ето какво пише по този въпрос директорът на Силистренското пед. 3-кл. и първоначално у-ще — Ст. Н. Аврамов в доклада си за дейността на училището през 1894/1895 г.: „Читалнята, която се помещавала в една от стаите на училището, е била на разположение на учениците, но не се посещавала достатъчно, а по едно време съвсем запустяла. Учениците предпочитали да отиват в съществуващия тогава в града работнически клуб със социалистически характер... Неприятно явление за училището през годината било и туй, че учениците от курсовете, а особено тези от II курс били разделени на два лагера, които постоянно враждували помежду си. На едната страна били т. нар. социалисти, а на другата — антисоциалистите. Тези вражда докарала работата до бой. Социалистите ученици подстрекавали някои свои съчувственици измежду работниците — млади чирачета, кундурджийчета и пр. С голяма ревност учениците социалисти разпространявали между другарите си социализма, като считали туй нещо за себе си свещена и първостепенна длъжност“ (18, с. 47). За да запази дисциплината и реда в училището и „за да накара учениците да се не отклоняват от своята пряка длъжност — гледане уроците си, а не четене на социалистически книги и вестници“ (18, с. 48), учителският съвет изключил най-буйните, а други накарал доброволно да напуснат училище, на брой 12 души.

За влиянието на социалистическите идеи и социалистическата литература върху младежта съдим и по мерките на Министерството на просветата за ограничаване на това влияние. В окръжно № 2619 от 8. III. 1899 г. се правят такива печални констатации: „Сърцето и характерът на ученика са изоставени едничко на външни, случайни влияния: домашни сцени, улични произшествия, развалени романи, междуособни партизански вражди и гонения, вредни учения и необмислени проповеди против държавата, против княза, против бога“ (22, с. 264).

В периода след Освобождението в страната ни се постави на широко обсъждане и въпросът за положението на жената. Още в годините на османското робство видни наши просветители в статии и книги ратуваха за създаване на девически училища, за по-големи свободи на жената. За интереса на българската общественост към женския въпрос в новата българска държава говорят и многото книги с такава тематика. Значителен брой от тях бяха станали собственост и на ученическите библиотеки, най-вече на библиотеките на девическите гимназии: П. В. Безобразов — За съвременното положение на жената; Брандт — Съвременната жена и нейното положение в Европа

на просв. Ив. Вазов, с което се забранява разпространяването на социалистич. книжнина сред учащите се.

и Америка; К. Елницки — Характеристика на момичетата; Фенелон — По възпитанието на девойките; Лоркович — Жената в обществото и в къщи; Л. Ришер — Свободната жена; П. Каптеров — Душевните свойства на жената; — А. Мизогенов — Какво нещо е жената; Е. Кудашева — Умствените способности на жената.

Фондовете на ученическите библиотеки бяха комплектувани и с голям брой книги от областта на *педагогията*. Най-голямо беше количеството на педагогическата литература в учебните заведения, които подготвяха учители. Характерни издания за тази част от фондовете са: Паламидов — Дидактика. Св. I; Ю. Пароц — Начална школа. Педагогически тетради по принципите на Песталоци и Всеобща история на педагогията; Ковачев — Школска педагогия; Франц Йегер — Средства за постигане добра училищна дисциплина; Фр. Дитес — История на възпитанието и обучението за учители и възпитатели; В. Славов — Учител или книга за наставници и народни учители; Д. Тръстеняков — Млад учител; Ар. Спатски — Учебник по история на педагогията; Ф. Ружичка — Учителят като лекар; Лекции към учителите; Ив. Коев — Ръководство за учителите в народните училища; Д. Грънчаров — Пробни уроци за първо отделение.

Освен учебници и ръководства по педагогия много ученически библиотеки имаха и научни трудове от областта на педагогията: К. Д. Ушински — Избрани педагогически произведения; А. Дистервег — Педагогически съчинения; Е. Беме — Педагогически писма към майки; Н. Ланге — Взаимното отношение между училището и семейството; Т. Г. Влайков — Няколко мисли за народний учител като учител и на обществото; Фр. Дитес — Очерки на практическата педагогика; Индивидуална и социална педагогика; П. Дюпроа — Задачата на възпитанието според Кант и Фихте; К. Д. Ушинский — Собрание педагогических сочинений и Трудът в неговото психическо и възпитателно значение; В. Анри — Експериментална педагогика; Х. Песталоци — Как Гертруда учи децата си; Я. А. Коменски — Велика дидактика; Я. А. Коменски. Биография и кратък преглед на педагогическите му съчинения; Д. Грънчаров — Хербартовата педагогика, и др.

От примерите се вижда, че в ученическите библиотеки бяха попаднали и много книги, които не бяха подходящи дори и за ученици от горните класове.

Същото може да се каже и за много книги от областта на философията, психологията, логиката и етиката.

Философската литература представляваше смесица от трудовете на привърженици на различни философски системи: М. Метерлинг — Полное собрание сочинений; Роде — Гауптман и Нитцше; О. Гауп — Херберт Спенсер. Живота му и неговите произведения; Г. Компейре — Идеите на Ж.-Ж. Русо; Емануил Кант. Био-

графия; П. Л. Лавров — Антропологическият принцип в философия; Позитивизъм и спиритизъм; Съзнанието или библейската космогония; Ристич — Система целокупна философия; С. К. Стефанов — Записки по философските учения; Н. Кареев — Беседи върху изработване на мировъзрението и Етюд върху економическия материализъм; Хопкинс — Сказки по умствената философия; Н. Г. Чернишевски — Какво да се прави; Н. А. Добролюбов — Роберт Оуен; Д. Писарев — Погледите на английските мислители върху умствените потреби на сегашното общество и Огюст Конт; Фр. Енгелс — Лудвиг Фойербах, Сливен, 1892.

Литературата по *психология* се състоеше предимно от учебници и отделни изследвания: Г. Компейре — Основите на елементарната психология; Хр. Цанев — Ръководство по психологията за средните училища; Д. Попов — Психология; А. Спатаки — Психология и логика и Кратка психология и логика; А. Херцен — Обща физиология на душата; И. Р. Тарханов — Гипнотизъм; Б. Окс — Физиология сна и сновидений; Файнщайн — Какво нещо е мнемониката. Изкуство за укрепление на паметта и отстранение на разсеенето. Прев. Михайлов; К. Кръстев — Курс на философията. Т. I. Психология; Г. Челпанов — Преглед на съвременните учения за душата; Пол Реняр — Умствените епидемии и др.

С по-малко книги бяха застъпени *логика, етика и естетика*: Джевонс Станлей — Начална логика; Михневич — Кратка логика; Владиславлев — Логика индуктивна и дедуктивна приемов мышления; Светлин — Учебник логики; В. Берон — Логика.

И. Игнатов — Наследствеността и етическите проблеми П. Иванов — Защо е на човека нравствено възпитание; П. Вълев — Нравоучение; С. Смайлс — Нравствения дълг на човека; Циглер — Що е нравственост; Н. Кареев — Мисли върху основите на нравствеността; Кратки начала от нравствена философия; А. Безеншек — Етика или нравоучение; Книжка за благонравието; Б. Помик — Увод в естетиката.

Оскъдна беше и литературата по *Физическо възпитание*. Тя се изчерпваше с десетина заглавия. Някои от тях разглеждаха свързано въпросите на физическото и нравственото възпитание: Дж. Ст. Блек — Няколко думи за умственото, физическото и нравственото възпитание; Х. Спенсер — Възпитание умствено, нравствено и физическо; Дж. Ст. Блек — О самовоспитанието умственном, физическом и нравственном; П. Андреевский — Домашния и учебна гимнастика за женщин и детей; Е. А. Сысевой — Воспитание умственное, нравственное и физическое; За телесното и душевно възпитание на човека; Г. Вазов — Военната гимнастика в училищата и в обществото; Драгомиров — Учение за физическото възпитание; А. Моссо — Физическото възпитание на младежта; Лагранж — Хигиена за физическо упражнение на децата и млади хора.

С много малко книги разполагаха ученическите библиотеки и от областта на *изкуствата*. Цялата литература се изчерпваше с няколко теоретични работи, учебници по пение и рисуване и сборници с песни: В. Реймонд — История искусства; Я. Ж. Тено — Теория практической перспективы для рисования с натуры; Я. Немец — Перспективное рисование геометрических форм; Кондаков — История византийского искусства и иконографии по миниатюрам греческих летописей; А. Н. Андреев — Живопись и живописцы; Абт — Молодые певцы; П. Г. Василев — Народна песнопойка; Правила за пение; Х. Стоенчев — Нова песнопойка за ученици; Войнишка песнопойка; Паунов — Учебник по нотно пение; Р. Рачев — Ръководство по нотно пение.

В ученически библиотеки със стари книжовни сборки, като на Габровската Априловска гимназия или на Сливенската мъж. гимназия, се срещаха и отделни прозв дения на видни композитори: Вагнер, Вебер, Верди, Гуно, Моцарт, Чайковски.

Бедни бяха и сборките от *справочни* издания. Няколко ученически библиотеки имаха енциклопедическия словарь на Брокхауз Ефрон, Энциклопедический словарь от Крайя, Речник на чуждите думи в български език от А. П. Николаев, Словарь 60 000 иностранных слов, вошедших в употреблении в русском языке.

Повече на брой бяха речниците на чужди езици: И. Богоров — Българо-френски речник. Виена, 1871—1873; Г. А. Кърджиев — Пълен руско-български речник; Георги Писанов — Малък френско-български речник; Марков — Френско-български речник; Г. В. Попов — Речник на български език; Синайский — Словарь русско-гречески; Шульц — Речник латинско-русский; P. Larousse — Dictionnaire complet de la langue française; Ch. Ph. Reiff — Dictionnaire Russe, Française, Allemand et Anglais; M. Theil — Dictionnaire Latin-français; G. Vapereau — Dictionnaire des contemporains.

Някои библиотеки имаха и по един, два отраслови справочника: Карасимеонов — Ключ на законите в България; Философский словарь или краткое объяснение философских и других научных выражений, встречающихся в истории философии; К. Скобликов — Техническая энциклопедия кожевного производства; Шведов — Техническая энциклопедия.

Към справочните издания можем да отнесем и сборниците с биографии като: О. Т. Илиев — Отбор от животописи на велики мъжки; Ф. Павленков — Живота на забележителните хора. Биографическа библиотека; К. Непод — Жизнеописание лучших вождей чуждестранных народов.

В някои ученически библиотеки беше проникнала и книгата на А. Теодоров-Балан — Български книгопис. Срещаха се и каталози, като например Каталог на учителската библиотека при Сливенската мъж. гимназия.

От всички отрасли на знанието най-слабо бяха представени *селското стопанство и техниката*. В отделни библиотеки се срещаха

книги от тези области, но количеството им беше толкова малко, че едва ли беше в състояние да окаже влияние върху състава на книжните фондове. Посочваме няколко заглавия: П. Габе — По земеделския въпрос; С. Брънчев — Гората и стопануването над нея; Фетфаджиев — Вредителни насекоми за лозята; В. Атанасов — Пазете лесовете; П. Мишев — Ръководство по земледелието; Ръководство за правяне вино; Х. Танер — Първи начала на земледелието; Хранение свилени буби; А. Калантар — Беседи о молочном хозяйстве; О. Роде — Свиноводство; А. Тодоранов — Поминък, кн. I. Масларство и сиренарство; Е. Меркадие — Ръководство по електрически телеграф.

Направеният преглед на съдържанието на библиотечните фондове дава възможност да отговорим на следните въпроси:

1. В каква степен се справяха ученическите библиотеки с предназначението си? 2. Как разрешаваха задачите си да бъдат средища за работа с книгата в помощ на самообразованието? 3. Каква беше идейно-политическата насоченост на техните фондове?

1. Ученическите библиотеки обслужваха само учениците в училището, гдето бяха уредени. В основното си ядро фондовете им от художествена и отраслова литература бяха съобразени с възрастовите особености на техните читатели. Всички библиотеки имаха големи сборки от детска и юношеска художествена литература. Отрасловата литература се състоеше предимно от учебници и научно-популярни издания, достъпни за учащите се. Следователно колкото и несистемно и неправилно да бяха комплектувани, градските ученически библиотеки отговаряха на предназначението си. Трябва обаче да направим уговорката, че всяка от двадесетте изследвани библиотеки имаше и много ненужни и неподходящи книги. Особено голямо беше количеството на тези книги в отделите: религия, философия, психология и логика, политика и обществен живот и др. Някои от тези книги посочихме при прегледа на отрасловата литература. Всички те могат да се разпределят в няколко категории:

Остарели в научната си и идейна постановка. Тук спадат издания, които представляват етап от развитието на определен научен отрасъл, но с остарелите научни данни и фактология не допринасяха с нищо за затвърдяване и обогатяване на знанията на учениците. В някои случаи можеха дори да ги заблудят с остарелите си факти и научни концепции. Тези стари учебници и книги възлизаха над 12% от общия фонд на ученическите библиотеки.

Много по-опасни за младежта обаче бяха книгите с остаряла и неправилна *идейна постановка*. Те прокарваха лъженаучни възгледи за сътворението на света, за предопределената съдба на всеки човек. Тази литература сееше заблуди сред учащите се, внасяше смут и раздвоеност в неукрепналите им още възгледи за обществото и живота. Книги като „Евангелието като основа на живота“ от Г. Петров, „Физиология на омразата“ от П. Монтегацо, „Позитивизъм и спиритизъм“,

„Съзнанието или библейската космогония“, „Умствените епидемии“ от Пол Реняр, „Някои превъзходства на библейската религия“, „Бог в природата“ от Грот и други подобни можеха да се намерят във всяка ученическа библиотека.

Книгите с тясно *специализирана тематика* и трудна терминология бяха тежки за разбиране дори и за учениците от горните класове, например: Опыт сближения славяно-русских глаголов с греко-латинскими по формам и корням; Г. Павский — Филологическия наблюдения над составом русского языка; К. Я. Толмачев — Аналитическая филология о составе и образования русского языка; Фостер — Бальфур — Элементы эмбриологии; С. П. Ярошенко — Алгебрические операции в области элементарных геометрических форм; Д. Выгодцев — Балзамирование и способы сохранения анатомических препаратов и трупов животных.

Имаше и друга категория книги, които не могат да бъдат причислени към изредените, но бяха също неподходящи за учениците, защото не отговаряха по съдържание на интересите и възможностите им. Тяхното количество съвсем не беше малко. Във всеки отрасъл могат да се посочат по няколко заглавия. На първо място, тук следва да споменем всички изложения, доклади и отчети на държавни учреждения и обществени организации от рода на: „Първ отчет на дружеството „Св. Кирил и Методий“, „Доклад от Земледелческото отделение“, „Изложение за състоянието на лозята през 1895 г.“, „Отчет на Соф. народна библиотека през 1896 г.“ и др.

Необяснимо беше и присъствието на книги като: Блинов — Сельская общественная служба; Т. Езерский — Полная наглядная практика торгового счетоводства по новой системе, Инструкции за наблюдение землетресенията, Пълно събрание на законите на Османската империя, Ръководство за парламентарни събрания, Протестантска пропаганда у нас; И. Бери — Увеличенные количества и улучшение виноградного вина; Х. Тачев — Кратки наставления за предпазване и лекуване на домашни птици и др.

Така наречената *малоценна* литература можеше да се намери във всяка библиотека. Този вид литература беше представена от съчиненията на нови български „писатели“, автори предимно на „трагедии“: „Битката на русите с кабардинците, или прекрасна мохамеданка, умирающа на гроба на своя мъж“; К. Петров — Сиромаш Танчо (драма); Велислав и Милка. Трагедия в 2 д.; И. Калинков — Жъртвите на Стамболова. Трагедия в 4 д.; Ралков — Изгарянето на Търновската библиотека. Драма в 3 д.; К. Кондев — Славка. Драма, и др.

Към тази група издания спадат и всички видове писмовници, съновници, трепетници, песнопойки и смешни календарчета. Като прибавим към тях и старите учебници и книги, излезли от употреба, както и всички негодни и неподходящи за учениците книги, числото им в някои отдели достига до 50%.

2. Ако разпределим книгите на дялове по възраст на учениците, както ставаше обслужването в ученическите библиотеки, установяваме, че книгите за I дял (I, II и III клас) съставляваха 21% от целия библиотечен фонд, книгите от II дял (IV и V клас) — 27%, а книгите от III дял (VI и VII клас) — 52%. В какво съотношение бяха книгите от всеки дял и числото на учениците? От направените изследвания за по-големите ученически библиотеки се оказа, че на един ученик от долните класове се падаха средно 1,5 книги, на ученик от средните класове — около 4 книги, а от горните класове — 10 книги. Явно е, че библиотеките се нуждаеха от методично и системно попълване както по специалности, така и по дялове.

3. С този количествен и качествен състав на фондовете си успяваха ли ученическите библиотеки да служат за база на обучението? С известни резерви може да се отговори, че ученическите библиотеки подпомагаха учениците при подготовката им по някои учебни дисциплини. Те притежаваха добри сбирки с произведенията на класиците на световната и на българската художествена литература. Това улесняваше учениците при запознаването им с разглежданите произведения в часовете по западноевропейска, руска и българска литература. По всички отрасли на знанието ученическите библиотеки можеха да предложат известен брой учебници и ръководства, както и популярни издания. Тази литература помагаше на учениците пък при подготовката им по отделните учебни предмети.

Но прегледът на фондовете показва, че нашите ученически библиотеки бяха комплектувани предимно със стари издания. И докато това състояние беше поносимо за първите години от повсеместното им уреждане, по-нататък то стана неудържимо. Поради липсата на средства в техните фондове се вливаше все по-малък приток от нова литература. Така постепенно ученическите библиотеки започваха да изостават от своите задачи. Те не бяха в състояние вече да предложат на учащите се нови книги по всички изучавани предмети, да развият и задълбочават читателските им интереси. Замислени като база за учебната работа и средища за самообразование, с течение на времето ученическите библиотеки придобиваха облика на антикварни сбирки от книги и списания.

4. Трудно е да се определи каква беше идейно-политическата насоченост на фондовете на ученическите библиотеки. Те бяха създадени в условията на буржоазната държава. Предназначени бяха да служат на буржоазната образователна система. В една ученическа библиотека не можеше да има „книги, с които може да се накърнят вратата, привързаността към династията, народното чувство или пък почитанието на началата, осветени в основния закон — Конституцията“ (22, с. 396). Училищата нямаха право сами да комплектуват библиотеките си. Набавянето ставаше главно по изработваните в Министерството на просветата списъци на препоръчвани книги или по обратния път — учителските съвети представяха за одобрение в окръжните

училищни инспекции списъци на книгите, които желяеха да набавят за ученическата библиотека. Ето защо всяко отклонение от официалните предписания не само че би ни учудило, но следва да се разглежда и като забележителен факт. Какви бяха тези отклонения, които изпъкнаха рязко на общия фон от поощрявана и цензурирана литература? С тях се срещаме, на първо място, в отделите на литературата по философия и политика. Това са трудовете на руските революционни демократи Чернишевски, Херцен, Добролюбов, Писарев, на Плеханов и Енгелс. Макар и в неголямо количество, тази литература служеше за пътеводител на нашата младеж сред книгите, чиито автори застъпваха различни идеалистически философски системи.

За обществено-политическата литература, която също определяше до голяма степен идейно-политическата насоченост на ученическите библиотеки, може да се каже, че отразяваше господстващите за обществения строй възгледи и идеи за политическата икономия, за ролята на държавата и най-доброто управление. Но заедно с цялата книжнина, която утвърждаваше съществуващата система на управление, в ученическите библиотеки бяха проникнали и доста книги — отклонения от препоръчаната за училищата литература. Книги като „Край на експлоатацията“ от А. Оливие, „Работнически катехизис“ и „Как станах социалист“ от Л. Кнор, „Опит върху научния социализъм“, „Християнството пред съда на социализма“ придаваха нов облик на книжните фондове. Те насочваха младежта по пътя на политическата борба за граждански права и свободи.

В изследвания период теологията играеше важна роля сред надстроечните науки. В училищата се придаваше особено голямо значение на съчиненията, които възхваляваха и бранеха християнската вяра. Те бяха едно от оръжията на управниците срещу надигащата се вълна от неверие сред учители и ученици.

Идейно-политическата насоченост на фондовете на ученическите библиотеки се определяше също и от техните сбирки от историческа и художествена литература.

Историческата книжнина предлагаше на учениците четива за героизма на нашия народ, за страданията на българите по време на петвековното османско робство. Тя учеше младежта на патриотизъм. Вдъхваше ѝ уважение и към другите страни и народи, които имаха също славно минало и революционни традиции.

Произведенията на класиците на световната литература изграждаха в съзнанието на българския ученик общопризнатите етични норми, от които той щеше да се ръководи през целия си живот — любов към човечеството и родината, любов към правдата и свободата, борба с човешките слабости и пороци.

За прогресивната идейна насоченост на фондовете на ученическите библиотеки допринасяха също и трудовете на великия естествоизпитател Чарлз Дарвин, на основоположника на руската физиология Иван

Михайлович Сеченов, на биолога материалист Климент Аркадиевич Тимирязев. Заедно със сборниците от биографии на велики мислители, писатели, учени и борци за свободата тези книги рушиха основите на насаждането в българските училища на религиозно възпитание.

ЧИТАТЕЛСКИ ИНТЕРЕСИ НА УЧАЩИТЕ СЕ

Как се оползотворяваше събраното в продължение на години и с цената на много усилия книжовно имущество на ученическите библиотеки? Съгласно Правилника за уреждането на ученическите библиотеки и читални всички гимназии и класни училища бяха длъжни да организират и читални за учениците. Ето защо при едно изследване на читателските интереси на учащите се е необходимо да се установи с какъв капацитет работеха читалните и каква част от библиотечното имущество се даваше за домашно четене.

От направените проучвания се установи, че във всички ученически

Число на учениците, които са чели в читалнята на Пловдивската мъж. гимн. през 1897/98 г.

I кл.	II кл.	III кл.	IV кл.	V кл.	VI кл.	VII кл.	Общо
254	211	142	253	403	228	84	1643
Число на учениците, които са чели у дома							
683	396	239	447	414	253	121	2553

Сравнителна таблица за общото число читатели по класове в Разградската окр. мъж. гимн. през 1900/901 г.

Класове	Колко са чели книги у дома	Колко са чели в читалнята	Общ брой
I	631	298	929
II	394	348	742
III	597	530	1127
IV	433	456	889
V	312	602	914
VI	221	160	381
VII	209	108	317
Всичко	2797	2502	5299

библиотеки бяха раздадени повече книги за в къщи, отколкото в ученическите читални. Това се вижда и от приложените таблици за работата на отделни ученически библиотеки.¹⁵

Интересно е да се отбележи, че с течение на времето се увеличаваше и използването на библиотечните фондове. Като пример може да се посочи интензивността на четенето в Пловдивската мъж. гимн. След седем години учениците в същата гимназия бяха взели за домашен прочит повече книги, отколкото в читалнята и същевременно броят на прочетените книги в къщи и в читалнята беше по-голям от броя през 1898 г.

Интензивност на четенето в читалнята в Пловдивската мъж. гимн. през уч. 1904|1905 г.

Долни класове		Горни класове		Общ брой на четците	Общ брой на учениците в гимн.	Колко посещения се падат средно на 1 ученик от		
брой на четците	брой на учениците	брой на четците	брой на учениците			долните класове	горните класове	всички класове
1251	471	1288	377	2540	848	2,63	3,44	3

Интензивност на домашния прочит в Пловдивската мъж. гимн. през уч. 1904|1905 г.

1765	471	1625	377	3390	848	3,75	4,31	4
------	-----	------	-----	------	-----	------	------	---

За увеличено използване на ученическите библиотеки говорят и данните от работата на ученическата библиотека в Търновската мъж. гимназия в продължение на 4 години:

Учебна година	Число на учениците						Колко взети книги се падат на ученик от всеки клас						
	Число на учениците	Никак не взели книги	Взели само по 1 или 2 книги	Взели по 3 и повече книги	Число на прочетените книги	Колко взети книги се падат на ученик	I	II	III	IV	V	VI	VII
1905	641	136	116	160	3585	5,58	4,64	4,74	5,66	7,11	6,90	6,22	5,15
1906	732	164	139	191	4136	5,65	4,55	5,32	4,96	6,95	7,22	7,77	3,72
1907	808	256	167	113	2886	3,57	3,28	3,04	2,07	4,27	4,95	5,14	3,78
1908	864	194	126	215	4759	5,50	5,54	5,98	4,70	4,49	7,23	6,98	8,24

¹⁵ Поради липса на данни от последователни години за четенето в по-голям брой библиотеки не даваме сводни таблици. За илюстрация си служим с таблици от дейността на отделни библиотеки.

Въпреки че приложените таблици показват покачване на читаемостта в ученическите библиотеки, трябва да признаем, че броят на прочетените книги не беше никак голям в сравнение с числото на учениците. Имаше години, когато на ученик се падаха по 2,3 до 5 прочетени книги за цяла година. В много училища читателите бяха едва половината от общия брой на учащите се.

От таблицата за четенето в ученич. библ. на Пловдивската мъж. гимназия се вижда, че в първите 4 години интензивността на четенето расте, а в следващите 4 години намалява:

Години	Колко прочетени книги се падат средно на ученик от		
	долните класове	горните класове	всички класове
1896/1897	0,4	1,4	0,9
1897/1898	2,4	2,2	2,3
1898/1899	4,7	4,6	4,6
1899/1900	7,2	7,2	7,2
1900/1901	5,5	6,5	6
1901/1902	5,3	8,2	6,6
1902/1903	4	5,4	4,5
1903/1904	2,4	2,8	2,6

От изследванията се установи също, че почти 1/4 (22%) от всички ученици в двадесетте градски училища изобщо не бяха вземали книги от ученическите библиотеки. Ако прибавим към тях и онези, които бяха вземали по 1—2 книги през цялата година, числото на неактивните читатели достига до 40%, докато броят на активните читатели възлиза на 25%.

Намаляването на четенето се обяснява донякъде с намаляване на броя на учащите се. Но то се дължи, на първо място, на износването на библиотечните фондове, на продължителния застой в развитието на библиотеките. Както се посочи, от дълги години те не получаваха нови и съвременни произведения.

От таблиците се вижда също, че читателите от долните класове бяха по-малко от читателите в средните и горните класове с изключение на VII клас (поради зрелостния изпит).

От анализа на фондовете се установи, че отделни ученически библиотеки имаха книги и списания и на чужди езици. Най-четени обаче бяха българските книги и списания. По този въпрос в един доклад за работата на ученическата библиотека в Търновската мъж. гимназия през 1905 г. четем следното: „Българският школарин до завършека на гимназиалното си образование мъчно се ползува от други езици, затуй дири книги из чуждата литература в превод, като надзърта със страх комай и у руската книжнина. Че това е тъй, обажда ни бележникът, дете личи, че малцина са били тия, които са се помамали от хубавата подвързия на тазгодишните руски книги. . .“ (20, с. 4).

Какви бяха предпочитанията на българските ученици по отношение на предлаганото от библиотеките четиво? Това личи най-добре от таблиците за прочетените по отдели книги в различни ученически библиотеки.

Ученич. библ. на Разградската мъж. гимн. — 1900/1901 г.

Отдели	Количество на прочетените книги	В %
Худож. лит. (белетристика, драми, стихотворения)	2133	76,26
История, география, пътешествия	474	15,51
Философия (психология, етика) и пелагогика	61	2,18
Естествознание и математика	36	1,28
Списания	89	3,17
Разни	4	
Всичко	2797	

Ученич. библ. на Търновска мъж. гимн. — 1906/1907 г.

Отдели	Количество на прочетените книги	В %
Белетристика	2247	54,32
Драми	299	7,22
Стихотворения	140	3,38
История с биография, география, пътешествия, мемоари	598	14,45
Естествознание	99	2,39
Философия, педагогика	188	4,54
Списания	435	10,54
Медицина, химия и др.	130	3,14
Всичко	4136	

Ученич. библ. на Сливенска мъж. гимн. — 1907/1908 г.

Отдели	Количество на прочетените книги	В %
Художествена литература	996	53,12
География	352	18,77
История	225	12,00
Списания	288	15,36
Ботаника и зоология	13	0,69
Богословие	1	
Всичко	1875	

Явно е, че всички ученици предпочитаха на първо място художествената литература. Още по-ясна представа за предпочитанията на

Ученич. библ. на Софийска дев. гимн. — 1907/1908 г.

Отдели	Количество на прочетените книги	В %
Художествена литература	892	86,93
С научно съдържание	59	5,75
По предмета, изучаван в клас	75	7,30
Всичко	1026	

учениците към определени автори на художествени произведения можем да получим, ако разпределим учащите се по възрастови групи:

Първа група (ученици от I и II клас)

Техен любимец беше Майн Рид. Във всички ученически библиотеки по сведения на съвременници неговите книги бяха най-одърпани и изцапани. За много ученици Майн Рид беше главното, а за някои и единственото четиво. Както твърдят библиотекарите, ако ученическите библиотеки имаха повече екземпляри от неговите съчинения, процентът на прочетените книги щеше да бъде още по-голям. Често учениците заемаха по неволя други книги, защото не можеха да се доберат до орфаните томове на Майн Рид.

След Майн Рид за първа група най-предпочитани бяха книгите на Любен Каравелов, Иван Вазов, Жул Верн, приказките „Хиляда и една нощ“, на Братя Грим и Андерсен, „Дневникът на един ученик“ от Е. Амичис, „Робинзон Крузо“ от Д. Дефо, книгите на Марк Твен, Дикенс, приказките на Пушкин, „Омир за деца“, „Чичо Томовата колиба“ от Х. Бичер-Стоу, книгите на В. Друмев, „Гоце Делчев“ от Яворов, „Тарас Булба“ от Гогол, книгите на Елин Пелин.

Много търсено от учениците в тази група беше и сп. „Илюстрирана библиотека“.

Интересите на читателите от I и II клас се различаваха по това, че в четивото на учениците от I клас преобладаваха приказките, а от II клас — книгите на Каравелов, Вазов, Ж. Верн, Майн Рид, Марк Твен, Пушкин и др.

Втора група (ученици от III клас)

За учениците от тази група интересът към Майн Рид беше чувствително намалял, може би защото почти всички го бяха чели. При класирането на авторите Майн Рид се превишава значително от Вазов и почти се изравнява с Любен Каравелов. Това говори, че у учениците е настъпило отрезвяване и връщане към родната земя, природа и история. Интересът към приказките у тази група е значително изчезнал. Открит е пътят към по-сериозното четиво. Явяват се за пръв път автори като Тургенев и Алеко Константинов.

Освен художествена литература учениците от тази група обичаха да четат и биографии. Предпочитани бяха биографиите на революцио-

нери и пълководци, особено от нашата история. Имаше интерес също към книги за Освободителната война и за въстанията по време на робството.

Трета група (IV и V клас)

Най-предпочитаните автори за учениците от тази група бяха: Ив. Вазов, Тургенев, Юго, Шекспир, Гогол, Л. Толстой, Шилер, Алеко Константинов, А. Страшимиров, Л. Каравелов, Елин Пелин, Т. Влайков, Ж. Верн, Михайловски, Друмев, Сенкеевич, Молиер, Сервантес, Гьоте, Лермонтов и М. Горки.

Четяха се много и книгите на Стоян Заимов „Миналото“, на Захари Стоянов, на Тисандие „Мъченици на науката“, на Ричардсон „Как да четем книги“, на Кареев „Писма към учащата се младеж“, на Колб „История на човешката култура“.

Четвърта група (VI и VII кл.)

Предпочитанията на учениците от тази група бяха насочени главно към класиците на западноевропейската и руската литература: Шекспир, Молиер, Шилер, Толстой, Тургенев, Гьоте, Гогол, Пушкин, Лермонтов, М. Горки, Юго, Достоевски, Чехов. Четяха се също много Гончаров, Надсон, Белински, Некрасов, Добролюбов, Сенкеевич.

Любим автор на учениците от трета и четвърта група беше Максим Горки. Но не всички библиотеки бяха снабдени със съчиненията му.¹⁶

Най-голям интерес проявяваха учениците от VI и VII клас към следните български автори: Ив. Вазов, Ст. Михайловски, П. Ю. Тодоров, А. Страшимиров, Алеко Константинов, към „История на българската литература“ от А. Теодоров, към трудовете на К. Кръстев, както и към сп. „Мисъл“.

Интересно е да отбележим, че малко ученици, включително и от горните класове, обичаха да четат стихове. Сборките на Ботев, П. Р. Славейков, Пенчо Славейков, дори и на Вазов и К. Христов се търсеха само от ученици, проявяващи склонност към поезията.

След художествената литература, както вече посочихме, най-много се четяха книги с историческо съдържание, биографии и книги за пътешествия. Това се дължеше, на първо място, на увлекателния характер на този вид книги. Освен това в почти всички гимназии и класни училища бяха изнасяни беседи главно по въпроси от областта на литературата и историята. Естествено, че тези беседи бяха събудили и по-голям интерес сред учащите се към художествената и историческата литература.

Най-сетне не бива да забравяме, че ученическите библиотеки бяха снабдени и с много по-малко книги от другите отрасли на знанието.

¹⁶ По този въпрос един учител-библиотекар пише: „Миналата година (1903 — б. а.) учениците се пъчиха с дългите си рубашки а la Максим Горки, като проглушиха света и с песента му за босящите, ала не се намери библиотекар, който да достави съчиненията му, сега преведени на български език. . . , да ги запознае с тоя добре дошъл гост у нас, толкова славен и на мода не само в Русия и България, ами в цяла Европа, почти станал чутовен“ (20, с. 5).

Липсата на популярни и интересно написани книги от областта на физиката, химията, медицината, техниката се отразяваше неблагоприятно и на читателските интереси. Увлечението на нашите младежи по художественото и историческото четиво следователно не може да се обяснява само с интереси към този вид литература, но и със съдържанието на библиотечните фондове. Така ограничените по съдържание книжни сбирки стесняваха чувствително и кръга на читателските интереси. С разнообразната си литература и периодични издания ученическите библиотеки можеха да допринесат много за хармоничното развитие на българската младеж. С книжните си богатства те можеха да насочат интересите на учащите се към различни области на човешката мисъл. Така бяха замислени ученическите библиотеки, но на практика се оказа, че отговаряха на интересите на младежта съвсем едностранчиво.

Разглеждайки интересите на българския ученик към определени области на знанието, не можем да не си зададем въпроса, съществуваше ли някаква връзка между количеството на прочетените книги и успеха на учащите се. Направените проучвания обаче не дадоха резултат. Оказа се, че такава връзка не може да се установи.

В подкрепа на това даваме таблица за четените книги по класове и успеха на съответния клас за две последователни години в Търновската мъж. гимназия: (вж. стр. 49).

По въпроса за връзката между четенето и успеха на учениците може само да се каже, че по-интелигентните ученици се ползуваха повече от ученическите библиотеки и четяха много.

Както днес, така и в миналото много ученици четяха неподходящи за възрастта им книги. В списъците на книгите, които са чели нашите ученици в периода до Първата световна война, се срещат книги, които съвсем не отговаряха на техните знания и възможности. Ученици от II клас са чели например наред с детските списания и „Произхождение на видовете“ от Ч. Дарвин, „История на XIX век“ от Каролиди, наред с детския разказ „Овенчо“ и романите на Майн Рид — „Крайцерова соната“ от Л. Толстой и „Кога ние мъртвите се събудим“ от Х. Ибсен. Романът на Х. Сенкеевич „Камо грядеши“ е четен едновременно от ученици от II и III клас и от VI и VII клас.

За да се види как четяха учениците, когато не е имало кой да ги ръководи, привеждаме няколко примера от библиотечната книга на Търновската мъж. гимназия през уч. 1906/1907 г.: № 35 от Vб клас е чел през годината: В. Юго — История на едно престъпление, Джон Стюарт Мил — Автобиография, Тимирязев — Животът на растенията, Сервантес — Дон Кихот, Гогол — Портрет, Колб — История на човешката култура, Мопсан — Бел ами и т. н.

Ученикът № 32 от III в клас е взел едно след друго „Венециански търговец“ от Шекспир и „Стефан Караджа“ от Т. Х. Станчев. Подобни случаи се срещат почти на всяка страница.

Учебна 1905/1906 г.

Клас	Ia	Iб	Iв	Iг	IIa	IIб	IIв	IIIa	IIIб	IIIв	IVa	IVб	IVв	Va	Vб	Via	VIб	VIIa	VIIб
Общ голям клас	3,38	3,50	3,36	3,28	3,46	3,36	3,27	3,66	3,55	3,41	3,25	3,31	3,10	3,49	3,32	3,66	3,55	3,81	3,83
Общ голям клас	4,89	4,13	3,61	5,78	5,33	4,13	4,07	5,35	7,47	4,13	7,84	7,30	6,15	8,06	5,70	6,45	6,00	4,46	5,80

Учебна 1906/1907 г.

Клас	Ia	Iб	Iв	Iг	IIa	IIб	IIв	IIIa	IIIб	IIIв	IVa	IVб	IVв	Va	Vб	Via	VIб	VIIa	VIIб
Общ голям клас	3,32	3,21	3,09	3,20	3,50	3,03	3,05	3,25	3,77	3,34	3,28	3,14	3,05	3,11	3,31	3,42	3,33	3,78	3,84
Общ голям клас	5,17	3,65	3,47	6,00	7,12	5,50	4,29	4,39	4,93	4,00	5,91	7,77	6,50	6,51	7,75	6,69	7,77	5,20	2,04

Както твърдят учителите библиотекари, учениците четяха с еднакъв интерес Шекспир и Станчев, Тургенев и Н. Слений, Сервантес и Блъсков, В. Юго и Стерев. Това безредно четене предизвикваше сериозна загриженост сред учители и библиотекари. Ето какво пише по този въпрос библиотекарят на ученич. библи. в Търновската мъж. гимназия: „Какво значение може да има подобно четене за умственото, нравственото и литературно-естетическото развитие на младия човек? Може би само отрицателно. Какво ще ни радва тяхното безредно, повърхностно, безсмислено четене, което не се различава твърде много от онова на Чичиковия лакей Петрушка у Гоголя“ (20, с. XXII).

Така стигаме и до въпроса, какво беше направено от Министерството на народното просвещение за ръководство на ученическото четене. С няколко окръжни МНП предлага редица мерки, с които целеше да се осигури компетентно ръководство на извънкласното четене. Тук следва да бъдат споменати на първо място редицата списъци на одобрените за ученическите библиотеки книги. Първият и най-голям списък е от 1897 г. Вторият списък съдържа 153 заглавия. Публикуван е в 1898 г. В него Министерството оповестява, че такива списъци ще излизат на всеки три месеца. Следващите списъци обаче са по-скоро допълнения на списъка от 1897 г.

Едно от мероприятията на МНП за ръководство на ученическото четене бяха и урежданите за учениците беседи съгласно § 6 от Правилника за ученическите библиотеки и читални. Министерството задължаваше всеки преподавател да препоръча на учениците книги по преподавания от него предмет. Класните наставници бяха също задължени да следят какво чете всеки ученик и как се отразява прочетеното на познанията му. Но и тези добре замислени мерки бяха обречени предварително на неуспех. Дори и най-добросъвестните преподаватели не бяха в състояние да проверяват прочетени ли са препоръчаните от тях книги и как се е отразило това на учениците.

Още по-трудно беше за класните наставници да проверяват какво четат всички ученици, както и да се запознаят със съдържанието на книгите от цялата библиотека. За това беше нужно много време, с каквото те не разполагаха. Освен това работата на класните наставници по ръководството на четенето ставаше излишна, ако преподавателите по всеки предмет изпълняваха добросъвестно задълженията си по препоръчването на литература и контролиране на прочетеното.

За да приближат книгите до учениците, да осигурят за всеки ученик подходящите за възрастта му книги и да улеснят класните наставници при ръководството на четенето, много учителски съвети взеха решение да създадат класни библиотеки. Някои гимназии стигнаха даже до крайни решения. Учителският съвет при Търновската мъж. гимн. например в заседанието си от 18. III. 1905 г. реши да превърне ученическата библиотека от обща за цялата гимназия в класна. За целта се реши нейният фонд да се раздели на 7 части, съответстващи на седемте класа в гимназията.

В повечето училища класните библиотеки съществуваха успоредно с общите ученически библиотеки. Те се набираха от доброволните ежемесечни вноски на учениците от всеки клас и от подарени книги. Така уредените класни библиотеки можеха да бъдат от голяма полза за учениците, особено ако се уреждаха от IV клас и продължаваха да обслужват учениците до завършване на гимназиалното им образование. Но поради това, че не всички ученици имаха възможност да отделят всеки месец средства и за класната библиотека, новите книги в нея възлизаха на 20—30 екземпляра годишно. Ето защо и класните библиотеки не можеха да постигнат по-добри резултати при работата с книгата и ръководството на четенето.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Както в миналото, така и днес ученическите библиотеки изпълняват важни задачи в обучението и възпитанието на младежта. Но по времето, когато народът ни след петвековно робство получи свобода, една добре развита и добре поддържана мрежа от ученически библиотеки би могла да бъде от голяма полза за учебното дело. Преди Освобождението не съществуваха самостоятелни ученически библиотеки. Общите училищни библиотеки обслужваха едновременно учители и ученици. След Освобождението, за да бъдат по-полезни за тези две основни категории читатели и да се поставят по-отблизо на услугите на учебния и възпитателен процес, училищните библиотеки се разделиха на учителски и ученически. Но една ученическа библиотека може да оправдае съществуването си не единствено с това, че дава възможност на учениците да четат книги и допълват придобитите в училище знания, а преди всичко с правилното уреждане на това четиво.

Успя ли обаче българското училище да поеме ръководството на четенето посредством ученическите библиотеки и да го свърже със своите задачи? Съумя ли училището да използва книгата, това мъгъщо и същевременно двуостро оръжие, за своите високо благородни цели? Направеният преглед показва, че не съществуваха определени и тесни връзки между ученическата библиотека и цялостната дейност на училището. В много случаи на нея гледаха като на лукс, без който можеше да мине учебното ни дело. Поради това ученическите библиотеки в селата и градовете не разполагаха с постоянен бюджет, който да осигури ритмичното развитие на фондовете им. Поради това ученическите библиотеки разчитаха повече на случайните приходи от утра, вечеринки и лотарии, както и на случайни дарения. Така ръководейки се от поговорката за харизания кон, директорите на училищата допуснаха да влязат в ученическите библиотеки книги, които не подхождаха на възрастта и знанията на учениците. Не предварително обсъдени и грижливо преценявани фондове, а смесица от добри и полезни книги без научна и художествена стойност — това беше пър-

вото зло, което сполетя ученическите библиотеки и което доведе след себе си и други злини.¹⁷ Така учениците получаваха от библиотеките едновременно книги, които бяха образци на художествено майсторство, и книги — образци на бездарност. Бедните по количество и съдържание ученически библиотеки не успяха да привлекат повече читатели сред учащите си. Мнозина директори на гимназии се оплакват, че учениците престанали да идват в ученическата библиотека, че посещавали всякакви други библиотеки, в това число партийни библиотеки и клубове. Но ако днес българският ученик има възможност да получава книги не само от ученическата библиотека, но и от детските отдели на различните общообразователни библиотеки, от библиотеките на пионерските домове, да обогатява знанията си още от киното, радиото и телевизията, в онзи период от историята на нашата страна ученическите библиотеки бяха наистина най-главният, ако не и единственият източник за самообразование и култура. Само когато погледнем така на тяхната дейност, можем да видим наред със слабостите им и тяхната положителна и градивна роля.

Ученическата библиотека първа разкри пред българското дете необятния свят на книгите. Тя създаде у него първите навици да чете и се ползува от обществени библиотеки. Тя подпомагаше хилядите български учители в благородната им мисия да възпитат и подготвят образовани и полезни за обществото граждани.

В ученическите библиотеки българските ученици четяха произведенията на най-добрите български писатели и поети, запознаваха се и с книгите на най-видните представители на античната, западноевропейската и руската художествена литература.

С романите на Майн Рид, Жул Верн, Д. Дефо, Марк Твен, Дикенс, У. Скот, Х. Бичер-Стоу, с приказките на Братя Грим, Андерсен и Хофман ученическите библиотеки задоволяваха влечението на малките читатели към фантастиката и приключенията.

Всички ученически библиотеки имаха и малко на брой, но ценни книги от различните области на знанието — история, литературна наука и критика, география, естествознание, философия и др.

Книгите на Фарадей и Хумболд, на Дарвин, Писарев и Тимирязев изграждаха постепенно в съзнанието на младежта материалистически мироглед, разклащаха основите на усърдно насажданото религиозно възпитание. Българските младежи укрепваха материалистичес-

¹⁷ Дори и в одобрените от МНП списъци на книги за ученическите библиотеки се срещат книги със съмнителни литературни и научни качества. В предговора на изданието по време на К. Величков пръв списък се казва: „Засега в тия списъци министерството е позволило да фигурират и такива книги, които по език, а някои и от оригиналните български и по съдържание не отговарят напълно за ученици. Това министерството се е принудило да направи пред вид бедността на нашата литература. Такива книги обаче ще се задържат в списъците временно и ще се чака да се заместят с нови, по-добри издания“ (28, с. 541).

ките си възгледи и с книгите на Херцен, Добролюбов, Писарев, Чернишевски и Енгелс. Така въпреки тежките условия на работа с ядрото си от ценни книги тези скромни огнища на просвета озаряваха с пламъка си пътя на прогреса и общочовешките идеали, по който тръгна смело нашата младеж.

ПРИЛОЖЕНИЯ

Таблица № 1

Ученическите библиотеки през 1896 г. Наличен фонд

№ поред	Ученически библиотеки	Общ наличен фонд
1	Варненска държ. девич. гимназия	215 кп.
2	В.-търновска държ. девич. гимн.	389
3	В.-търновска държ. мъж. гимн.	529
4	Видинска държ. мъж. гимн.	119
5	Габровска държ. мъж. Априловска гимн.	1910
6	Казанлъшко държ. пед. 3-кл. у-ще	412
7	Кюстендилско държ. пед. 3-кл. у-ще	729
8	Ломско държ. пед. 3-кл. у-ще	497
9	Пловдивска държ. девич. гимн.	226
10	Пловдивска държ. мъж. гимн.	1398
11	Разградска окръжна мъж. гимн.	55
12	Русенска градска девич. гимн.	737
13	Русенска държ. мъж. гимн.	469
14	Силистренско държ. пед. 3-кл. и първонач. у-ще	304
15	Сливенска държ. мъж. гимн.	2314
16	Софийска държ. девич. гимн.	322
17	Софийска държ. мъж. гимн.	1556
18	Ст.-загорска държ. девич. гимн.	500
19	Шуменска общинска девич. гимн.	250
20	Шуменско държ. пед. 3-кл. у-ще	451
		Общ фонд 13 382,

Средно на библиотека се падат по 669 книги.

Таблица № 2

За наличния фонд от периодични издания в ученич. библиотеки през 1896 г.

№ поред	Ученически библиотеки	Наличен фонд периодични издания
1	Варненска дев. гимн.	38 сп.
2	В.-търновска дев. гимн.	22
3	В.-търновска мъж. гимн.	44
4	Видинска мъж. гимн.	22
5	Габровска Априловка мъж. гимн.	73
6	Кюстендилско пед. 3-кл. у-ще	9
7	Пловдивска дев. гимн.	22
8	Разградска мъж. гимн.	1
9	Русенска дев. гимн.	33
10	Русенска мъж. гимн.	45
11	Софийска дев. гимн.	6
12	Ст.-загорска дев. гимн.	27
13	Шуменска дев. гимн.	41
14	Шуменско пед. 3-кл. у-ще	54

Общ фонд 437,

или средно на библиотека по 31 списания.

Таблица № 3

За броя на учениците през 1896 г.

№ поред	Учебно заведение	Общ брой ученици
1	Варненска дев. гимн.	514
2	В.-търновска дев. гимн.	674
3	В.-търновска мъж. гимн.	859
4	Габровска Априловска мъж. гимн.	745
5	Кюстендилско пед. 3-кл. у-ще	719
6	Пловдивска дев. гимн.	485
7	Разградска окръжна мъж. гимн.	537
8	Русенска дев. гимн.	523
9	Русенска мъж. гимн.	806
10	Сливенска мъж. гимн.	933
11	Софийска дев. гимн.	656
12	Софийска мъж. гимн.	2023
13	Ст.-загорска дев. гимн.	706
14	Шуменска дев. гимн.	561
15	Шуменско пед. 3-кл. у-ще	182

Всичко ученици 10 923,

или средно на учебно заведение 728 ученици.

Таблица № 4

За разпределението на книгите по езици през 1896 г.

№ поред	Ученич. библ.	Общ фонд	Бълг.	Руски	Френски	Немски	Английски	Сръбски	Гръцки	Други езици
1	Видинска мъж. гимн.	119	117	2	—	—	—	—	—	—
2	Габровска мъж. гимн.	1910	1612	231	34	2	8	5	15	3
3	Ломско пед. 3-кл. у-ще	497	394	103	—	—	—	—	—	—
4	Пловдивска дев. гимн.	226	226	—	—	—	—	—	—	—
5	Пловдивска мъж. гимн.	1398	589	622	187	—	—	—	—	—
6	Разградска мъж. гимн.	55	55	—	—	—	—	—	—	—
7	Русенска дев. гимн.	737	687	46	—	—	—	—	—	4
8	Сливенска мъж. гимн.	2314	1086	668	558	1	1	—	—	—
9	Софийска дев. гимн.	322	257	43	22	—	—	—	—	—
10	Ст.-загорска дев. гимн.	500	487	7	4	1	—	—	1	—
11	Търновска дев. гимн.	389	375	14	—	—	—	—	—	—
12	Търновска мъж. гимн.	529	529	—	—	—	—	—	—	—
13	Шуменска дев. гимн.	250	230	17	3	—	—	—	—	—
14	Шуменско пед. 3-кл. у-ще	451	4.0	22	3	—	—	—	6	—

Таблица № 5

За разпределението на списанията по езици през 1896 г.

№ поред	Ученич. библ.	Общ фонд	Бълг.	Руски	Френски	Немски	Английски	Сръбски	Гръцки	Други езици
1	Видинска мъж. гимн.	22	10	9	2	—	—	—	—	1
2	Габровска мъж. гимн.	73	63	9	—	—	—	1	—	—
3	Ломско пед. 3-кл. у-ще	1	—	1	—	—	—	—	—	—
4	Пловдивска дев. гимн.	22	22	—	—	—	—	—	—	—
5	Разградска мъж. гимн.	1	1	—	—	—	—	—	—	—
6	Русенска дев. гимн.	33	33	—	—	—	—	—	—	—
7	Русенска мъж. гимн.	45	45	—	—	—	—	—	—	—
8	Софийска дев. гимн.	6	6	—	—	—	—	—	—	—
9	Ст.-загорска дев. гимн.	27	26	1	—	—	—	—	—	—
10	Търновска дев. гимн.	22	20	2	—	—	—	—	—	—
11	Търновска мъж. гимн.	44	44	—	—	—	—	—	—	—
12	Шуменска дев. гимн.	41	40	1	—	—	—	—	—	—
13	Шуменско пед. 3-кл. у-ще	54	50	3	—	—	—	1	—	—
14	Кюстендилско пед. 3-кл. у-ще	9	9	—	—	—	—	—	—	—

СПИСЪК НА ЦИТИРАНАТА ЛИТЕРАТУРА

1. БИА на НКМ, ф. № 359 „Българско отечество“.
2. Търновска държ. мъж. гимназия. Първи годишен отчет за уч. 1896/1897.
3. Кюстендилско пед. 3-кл. у-ще. Отчет за 1897 г.
4. Пловдивска мъж. гимназия. Отчет за уч. 1903/1904 г.
5. Материали за изучаване на учебното дело в България. Кн. I—IV. С., 1925, кн. II. Велико Йорданов. Развитие на нашето просветно дело от Освобождението до войните. 1878—1913. 198 с.
6. Н. Ив. Ванков. История на учебното дело в България. С., 1930. 118 с.
7. Държавно 3-класно у-ще в с. Чепеларе. Трети годишен отчет за 1898/1899 г.
8. К. Попов. Основното образование в България през уч. 1894/1895 г. IV. Разход. Училищен преглед, дек. 1897, с. 1429—1469.
9. Варненска дев. гимназия. Отчет за уч. 1907/1908 г.
10. Пловдивска дев. гимназия. Отчет за уч. 1898/1899 г.
11. Русенска мъж. гимназия. Отчет за уч. 1896/1897 г.
12. Русенска мъж. гимназия. Отчет за уч. 1898/1899 г.
13. Софийска мъж. гимназия. Отчет за уч. 904/1905 г.
14. Софийска дев. гимназия. Отчет. за уч. 1905/1906 г.
15. Е. Кирова. Учителските библиотеки в България през периода 1878/1917 г. В: Годишник на СУ, ФИФ, т. LX, кн. III, С., 1967 г.
16. Д. Благоев за възпитанието и народната просвета. Състав. М. Гечев. С., 1956. 376 с.
17. Правилник за училищните инспектори. Учил. преглед, г. V, 1900, кн. 1—2, с. 5—44; 45—111.
18. Силистренско 3-кл. пед. и първоначално у-ще. Първи годишен отчет, за 1896/1897 г.
19. Пловдивска дев. гимназия. Отчет за 1904/1905 г.
20. Търновска мъж. гимназия. Отчет за 1904/1905 г.
21. За нравственото възпитание в нашите училища. Учил. преглед, г. IV, март 1899, кн. 3, с. 258—264.
22. Т. Бенев. Детско-юношески библиотеки. Учил. преглед, г. IV, април 1899 кн. 4, с. 394—404.
23. Русенска дев. гимназия. Отчет за 1896 г.
24. Русенска дев. гимназия. Отчет за 1904 г.
25. Л. Доросиев. Доклад до г. министра на нар. просвещение за състоянието на учебното дело в първоначалните училища през 1903/1904 уч. г. С., 1905. 336 с.
26. Л. Доросиев. Доклад до г. министра на нар. просвещение за народното образование в България през 1901/1902 уч. г. С., 1903. 107 с.
27. Хр. Д. Максимов. Училищен алманах. Г. I. С., 1900. 810 с.
28. Първи списък на одобрените книги за ученическите библиотеки при средните и и специални училища. Учил. преглед, г. II, април 1897, кн. 4, с. 541—558.

DIE SCHÜLERBIBLIOTHEKEN IN BULGARIEN IN DER PERIODE 1878—1914

Elena Kirova

Die Schülerbibliotheken sondern sich als selbstständige Bibliotheken in 1896 ab, als der Minister für Bildung Konstantin Weličkov mit einem Rundschreiben № 19882 vom 10 December d. J. verordnete in allen höheren Schulen und Fachschulen, Lehrer- und Schülerbibliotheken zu organisieren.

In der Periode bis zu dem ersten Weltkriege waren die Schülerbibliotheken vorwiegend in den Stadtschulen eingerichtet. Sie besaßen Bücher und Zeitschriften in verschiedenen Sprachen. Die meisten Bücher waren auf Bulgarisch und danach auf Russisch. Ihre Bästende formierten sich hauptsächlich aus Schenkungen, da der Staat nur geringe Mittel zum Einkauf neuer Bücher gab.

Von der Analyse der Bestände der Schülerbibliotheken wurde festgestellt, daß in der betrachteten Periode sie vorwiegend mit den Werken der russischen und westeuropäischen Klassikern vervollständigt wurden. In den Schülerbibliotheken konnten die Schüler die Werke von Shakespeare, Goethe, Schiller, Molier, Balsak, A. Düma-Vater und Sohn, Servantes, Ibsen, Gogol, Puschkin, Turgenev, Dostoevski, Ostrovski; Tolstoj, Čechov, Gorki u. a. lesen.

Die fremde und bulgarische gegenwärtige schöne Literatur war von wenig Titeln dargestellt.

Die Schülerbibliotheken wurden nach der Empfehlung des Ministeriums für Bildung formiert, um den Schülern bei ihrer Schularbeit zu helfen. Deswegen war der überwiegende Teil von den Schülerbibliotheken mit gesellschaftlich-politischer, philosophischer, historischer und religiöser Literatur versorgt, die die bürgerlichen Ansichten und Ideen ausdrückte. Unter diesen Ausgaben aber befanden sich auch die ersten marxistischen Werke, auf Bulgarisch herausgegeben. Das bedeutete, daß die am Ende des Jahrhunderts gegründete sozialdemokratische Arbeiterpartei sich bereits an Anhängern unter den bulgarischen Schülern gefreut hat. Durch die Schülerbibliotheken konnten die Schüler solche Ausgaben lesen: „David Rikardo und Karl Marx“ von N. Sieber „Herkunft der Familie, Privateigentum und Staat“ und „Ludwig Feuerbach“ von Fr. Engels, „Čto delat“ von Černischevski“, „Sowremennij socializm“ von Tugan Baranovskij, „Les origines de socialisme contemporain“ von Paul Janet, „Le socialisme d'etat“ von E. Roberty u. a.

Für die fortschrittliche ideen-politische Richtung der Bestände der Schülerbibliotheken haben ebenso die Werke der grossen Naturwissenschaftler beigebracht. In den Schülerbibliotheken konnte man die Werke von Faradey, Humboldt, Darwin, Pissarev, Timirjasev u. a. finden.

СЪДЪРЖАНИЕ

Ученическите библиотеки в първите години след Освобождението	3
Ученически и общи училищни библиотеки в основните училища	7
Ученически библиотеки в средните и педагогическите училища	10
Състав и съдържание на фондовете на ученическите библиотеки	16
Читателски интереси на учащите се	42
Заключение	51
Списък на цитираната литература	56
Прил. таблици № 1, № 2, № 3, № 4, № 5	53—55
Резюме на немски език	57